

WERNER BULST SJ

A TORINÓI LEPEL ÉS A MAI TUDOMÁNY

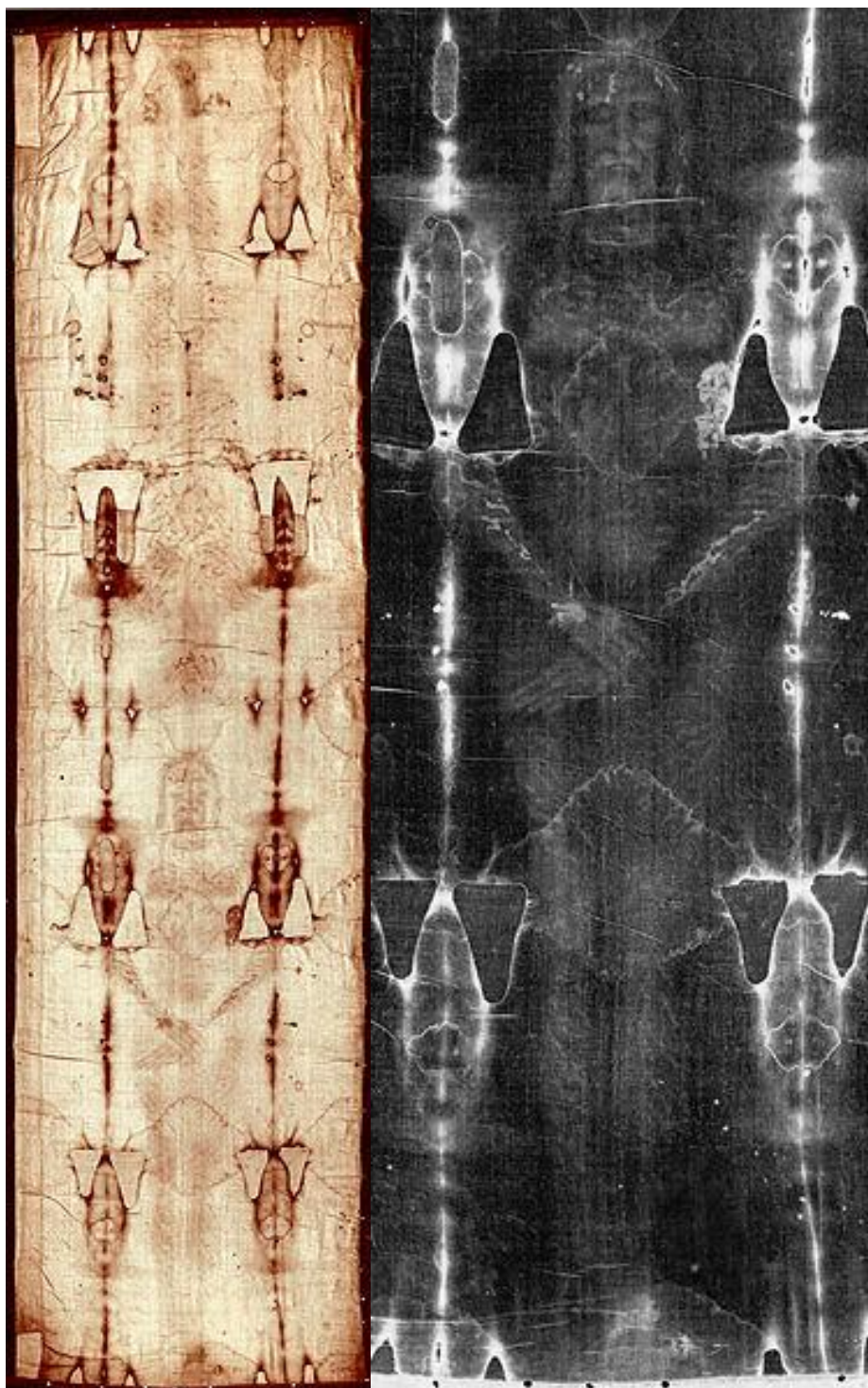
SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST, 1987
copy_imbusz
ISBN 963 360 419 2
A kiadásért felelős: Dr. Ákos Géza igazgató
Műszaki szerkesztő: Fonyódi Ottó
Szent István Társulat 1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1.
Nyomás és kötés a Rákóczi MGTSZ munkája

BEVEZETÉS

A torinói lepel 4,36 m hosszú és 1,10 m széles vászonlepel. 1578 óta a torinói székesegyházban őrzik. A leplen elől- és hátulnézetben halványan felismerhető egy keresztrefeszített ember képe. Az anyagon sérülések láthatók egy 1532-ben kiütött tűz következtében. A kép a hosszant futó égési nyomok között épen megmaradt. Közel száz éve szenvedélyes viták tárgya ez a vászon. 1898-ban U. *Chevalier* történész közrebocsátotta a lepel történetének akkor ismert összes dokumentumát (1). A legrégebbi forrás azt látszott igazolni, hogy a leplen lévő képet egy 14. századi francia festő alkotta. De már ugyanabban az évben váratlan fordulat következett be a lepel értékelésében, amikor a vászonon kivehető ábra negatív képnek mutatkozott. A torinói lepelről azóta folyó vitában különös módon húzódnak az arcvonalak: a természettudósok és az orvosok meg vannak győződve arról, hogy a lepel egy megfeszített ember sírkendője. Történészek és exegeták ezzel szemben festménynek vagy hamisítványnak minősítik.

Csaknem ötven éve annak, hogy egy szentírástudományi folyóiratban, a *Revue Biblique*-ben megjelent az első és mindeddig egyetlen nagyobb tanulmány – F. M. *Braun* OP munkája – a torinói lepelről (2). Német nyelvterületen csak egyetlen nagyobb exegetikai publikáció született erről a kérdésről, J *Blinzler*nek a *Das Turiner Grablinnen und die Wissenschaft* című kis könyve (Ettal, 1952). Ez is már több mint harminc éve. A lepel régóta nem téma a németországi katolikus teológia számára. A *Lexikon für Theologie und Kirche* 1957-ben már egy szóval sem említi. Ezzel szemben a *Religion in Geschichte und Gegenwart* nem sokkal később 1962-ben *Turiner Grabtuch* címmel részletes és meglepően kedvező hangvételű szócikket szentelt a sírkendőnek.

Időközben sok minden megváltozott mind a protestáns, mind a katolikus teológiában. 1969.-től kezdve előbb bátortalanul, majd 1978-tól nagyobb erővel természettudományos vizsgálatoknak kezdték alávetni a torinói leplet, s ezek egészen új ismeretekhez vezettek. Jóformán egyetlen exegeta sem osztja már Braun és Blinzler munkájának előfeltevéseit, nevezetesen azt a kiindulást, hogy az evangéliumi kijelentések minden részletükben történeti beszámolók. Annak a „romhalmaznak” láttán, amely a bibliakritikai vizsgálatok (3) eredményeként előállt, ma inkább úgy hangzik a kérdés, hogy egyáltalán lehet-e még valahogyan visszakövetkeztetni a történeti Jézus alakjára (4).

A két kép erősen kicsinyítve mutatja a 4,36 m hosszú és 1,10 m széles leplet. A baloldali pozitívan ábrázolja a leplet, úgy ahogy a színtől eltekintve szabad szemmel is látható. Az ezen csak nehezen kivehető kép nagyon gyenge, kontúrtalan és negatív. A jobboldali ábra a lepel fotónegatív felvétele. Az ismert magasztos arckép a kontrasztok felerősítésével csak ezen ismerhető fel. A képek két oldalán megközelítőleg párhuzamosan és szimmetrikusan futó csíkok sérülések, amelyeket 1532-ben tűz okozott (G. Enne felvételei),

Ezért a torinói lepelnek voltaképp ismét érdekesnek kellene lennie az újszövetségkutatók számára. Ha valóban történetileg bizonyított tény lenne, hogy ez a vászon nem műtárgy, hanem egy keresztre feszített ember halotti leple, akivel kapcsolatban egy sor természettudományosan igazolt tény a Názáreti Jézusra utal, akkor vajon nem vezethetne-e el bennünket sajátos módon a történeti Jézushoz. Ha csakugyan így volna, akkor egyúttal fény derülne sok fontos szöveghely – pl. Jn. 19,34 – jelentésére is.

Jézus levétele a keresztről

A komoly mérlegelésnek természetesen az az előfeltétele, hogy megismerjük az utóbbi évek kutatásait és tudomásul vesszük eredményeit (5). Ezzel foglalkozik a jelen munka I. része. Sajtótudósításoktól és népszerűsítő munkáktól eltekintve (amelyek a legfontosabb új ismeretekről – ha nem is mindig helyesen, – de tájékoztatást adnak) a kutatási eredmények egyelőre csak szakfolyóiratokban és kongresszusi beszámolóokban hozzáférhetők. Az az együttműködés, amely a szakmai, nyelvi és felekezeti határok ellenére a szaktudósok sokasága között kibontakozott, fölöttébb termékenynek bizonyult, de egyszersmind késleltette is a kérdések végérvényes lezárását, mivel az új ismeretek, mint a kutatásban mindenütt, új kérdésekhez is vezettek. De az összkép valamennyi fontos kérdés tekintetében oly világos és oly biztos, hogy már most vállalkozni lehet összegezésre. Ez az összegezés harminc éves kutatómunkán, továbbá orvosokkal és természettudósokkal való folyamatos együttműködésen alapul, amire a szerzőnek a darmstadti műegyetemen folytatott sokéves teológiatanári működése során nyílt alkalma. A szerző ennek a rövid német nyelvű összefoglalásnak az elkészítésekor valamint az összes itt idézett természettudományos publikáció felhasználásakor kikérte illetékes szaktudósok véleményét (6).

A szerző a jelen munka első közzététele előtt kapta meg a torinói lepelre vonatkozó új amerikai kutatások első összefoglalását: John H. *Heller* tollából *Report on the Shroud of Turin* (Boston, 1983) címmel. Heller, aki egyetemi hallgatóként *Einsteinnél* tanult, nyolc éven át a Yale Egyetem

orvosprofesszora és sugárvédelmi megbízottja, majd röviddel ezelőtti nyugdíjba vonulásáig a New England Institute biofizika tanára volt. Mint a STURP tagja (STURP = *Shroud of Turin Research Project*) első kézből tudósít a kutatás eredményeiről. A kutatócsoporthoz 40 természettudós tartozik, köztük 6 nem hívő, 4 katolikus, 3 zsidó, a többi pedig különböző protestáns felekezetek tagja. A hatalmas költségek (2,5 millió dollár) ellenére elvből nem fogadtak el pénzt semmiféle vallási intézménytől.

A II. rész exegétikai problémákkal foglalkozik. A bonyolult történeti kérdéseket a III. részben tárgyaljuk, hacsak nem vezetnek az I. részben maguk a természettudományos adatok történeti következtetésekhez. Ezen a területen is egészen új ismeretek születtek.

I. A TERMÉSZETTUDOMÁNYOS KUTATÁSOK

Elvi alapok és módszerek

- a) Mint természettudományokban mindenütt, a fényképezés a torinói lepel kutatásában is alapvető szerepet játszik. A lepel körüli mai vitákat az 1898-ban róla készült első fénykép váltotta ki. Katolikus történészek felháborodott tiltakozása ellenére (7) Yves Delage anatómus és fiziológus a Francia Tudományos Akadémia előtt azt a nézetet képviselte – amiben egy biológus és egy vegyész támogatta –, hogy a torinói lepel Jézus halotti leple. Delage agnosztikus ember volt (8). Az érvelés és értelmezés akkori módja sok mindenben elavult. Lényegében mégis neki lett igaza. A torinói lepel orvosi vizsgálata azokon a nagyméretű fényképfelvételeken alapult, amelyeket G. Enne készített 1931-ben (9). Ezeket még ma is használják, jóllehet 1969 és 1978 óta rendelkezésre állnak új technikai eljárásokkal készült felvételek is.
- b) A leplet a torinói kastélynak egy laboratóriummá átalakított termében 1978. október 8. és 13. között megvizsgálta egy nemzetközi bizottság: végeztek mikroszkópos, spektroszkópos, tömegspektrometriai és termográfiai vizsgálatokat, továbbá készítettek ultraibolya-, infravörös- és röntgenfelvételeket, valamint felvételeket áttetsző fényben. E célból a legmodernebb készülékeket szállították az Egyesült Államokból Torinóba (10).
- c) 1969-ben és 1978-ban összesen 48 ragasztócsíkkal mintákat vettek a torinói lepel valamennyi fontos helyéről. Ezenkívül kivettek 17 fonaldarabkát, köztük vérnyomokat sejtető helyekről is, valamint két szövetdarabkát. Az anyag különböző országok, elsősorban az Egyesült Államok tudományos intézeteiben még mindig a kutatók rendelkezésére áll (11).

A lenyűgöző arckép így csak a fotónegatívon látható. Magán a leplen visszatetszően hat az egész kép, kontúrnélkülisége és árnyyszerűsége következtében. Jellemző az arcra a szakáll és az egyenletesen vállra omló haj. Feltűnő az arc aszimmetriája, főleg a duzzadtnak látszó bal orca (a fotónegatívon a jobb!). Jelentős régi Krisztus-képek arányaikban és meglepő részleteikben megegyeznek ezzel a képpel, úgyhogy függőséggel kell számolnunk (G. Enne felvétele).

A szövet vizsgálatok újabb eredményei

A torinói lepel alapanyaga zsávolyszövésű lenvászon. Vitathatatlan, hogy származhat Krisztus korából. Közel-keleti eredetét régóta valószínűnek tartják. Ezt váratlanul megerősítették egy textiltörténész, a genti G. Raes professzor vizsgálatai. Raes mikroszkóppal gyapotszálak nyomait fedezte fel a szövetmintákban. A szálak abból a *Gossypum herbaceum*ból valók, amelyet Szíriában a kereszténység előtti idők óta termesztenek. Nyugaton viszont sohasem termesztették, a középkorban pedig nem is dolgoztak fel gyapotot(12).

A pollenelemzés tanulságai

Ma még pontosabban meghatározható a vászon eredete. 1973 novemberében Max Frei bűnügyi rendőrtiszt - a botanika doktora, aki éveken át a zürichi rendőrség tudományos részlegének vezetője volt - ragasztócsíkokkal 12 helyen anyagmintákat vett a lepelből.

Dr. Max Frei (jobbra) mintát vesz a lepelből

Mikroszkóppal pollenszemeket („virágport”) fedezett fel. A pollenszemek, a magvas növények hímnemű spórái, minden növényfajtnál másfélék, alakjukat és belső szerkezetüket tekintve. Oly kicsik – átmérőjük átlagosan 0,2 mm –, hogy szabad szemmel nem láthatók. Ha nem kerül sor megtermékenyítésre, kedvező körülmények között korlátlan ideig épen megmaradnak. Tapadószerveikkel vagy ragadós felületükkel megtapadnak ott, ahova lerakódtak. A torinói leplen talált pollenszemek közül csak a kisebbik rész származik európai vagy a Földközi-tenger környékén honos

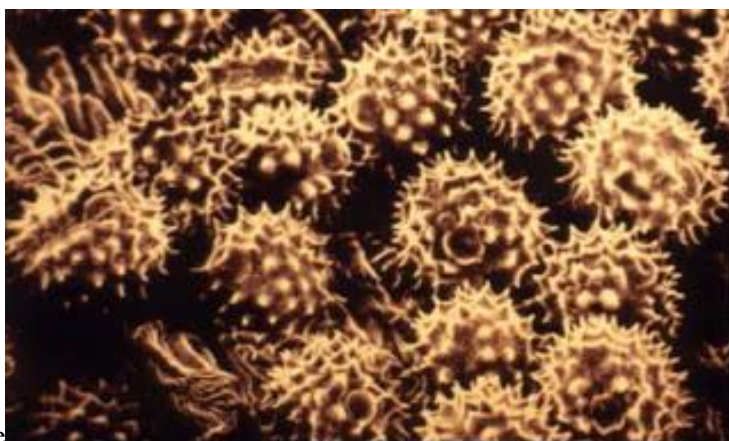
növényekből. Dr. Frei különböző évszakokban hét utazást tett azokra a vidékekre, amelyek szóba jöhetnek abban az esetben, ha feltételezzük a torinói lepel hitelességét, és 58 növényfajta pollen szemeit tudta azonosítani a torinói leplen. Meggyőző képet ad egy statisztikai áttekintés:

a) Az 58 növényfajtából csak 17 fordul elő Nyugat- és Dél-Európában; 19 többé-kevésbé el van terjedve a Földközi-tenger térségében.

b) Jeruzsálemben 45 olyan növényfajta talált, amelyeknek a pollenszemei előfordulnak a lepen; ezek közül 14 *együtt* kizárólag ott fordul elő a vizsgált földrajzi térségen belül. Van köztük jó néhány egészen sajátos faj, mint például sziklanövények, amelyek Jeruzsálemben rendkívül gyakoriak, továbbá úgynevezett halofiták, amelyek a Jeruzsálem keleti részén fekvő sós talajt kedvelik.

c) 23 növényfajta Dél-Anatóliában Urfa, az ókori Edessza környékén talált meg, köztük egy olyan fajt (*Prunus spartioides* Spach.), amelyet sehol másutt nem ismernek.

d) 14 növényfajta Konstantinápolyban fedezett fel, köztük egyet – egy *Epimedium pubigerum* nevű árnyékkedvelő növényt – csak ott. Ennek előfordulási területe Konstantinápolytól Bulgáriáig terjed (13).

Növényi pollenek nagyított képe

Természetesen a Jeruzsálemben talált növényfajta nem kizárólag ott élnek. 16 növényfajta ki lehetett mutatni ott is és Urfa térségében is. Megfelelő éghajlati és talajviszonyok esetén néhány faj még Iránban is, mások Arábiában, a Szaharában vagy Észak-Afrikában. A megítélés szempontjából döntő a jellegzetesen jeruzsálemi flóra egésze, amely a torinói lepel pollenszemeiben megmutatkozik. Ugyanez vonatkozik a dél-anatóliai fajokra is.

A Tel Aviv-i Egyetem kutatói által üledékes rétegekben végzett pollenvizsgálatok szerint már 2000 évvel ezelőtt is ott éltek Palesztinában mindazok a növényfajok, amelyek pollenszemei a torinói lepen előfordulnak. Figyelemreméltó még az is, hogy a lepen egyáltalán nincsenek olyan

növények pollenszemei, amelyek nem Jeruzsálemben, Urfa-Edesszában, Konstantinápolyban, Franciaországban vagy Olaszországban élnek. Arról nem lehet szó, hogy a szél segítségével Európába kerülhetnének palesztinai vagy dél-anatóliai növények pollenszemei. A jellegzetes szelek a Földközi-tenger térségében egész más irányokban fújnak.

Fontosnak tartom két izraeli szakember állásfoglalását is. Aharon *Horowitz* professzor, Izrael első palinológusa is úgy véli, hogy a vásznon talált virágpor az anyag jeruzsálemi vagy környékbeli eredetére utal. Avinoam *Danin*, aki ,a sivatagi növényzet szakértője, feltételezi a spórák alapján, hogy a lepel a Negev-sivatagban és a mai Libanon területén is lehetett. Paul C. *Maloney*, az Ókori Közel-keleti Kutatások igazgatója Quakertownban az Egyesült Államokban, közölte, hogy míg egy növényzeti övezet általában száz vagy annál is több kilométerenként megy át egy másik övezetbe, addig Izraelben a sajátos geomorfológiai viszonyok következtében az átmenetek harminc kilométer kiterjedésűek. Jeruzsálemben viszont, amely pontosan a Földközi-tenger és a Jordán-meder közti klímaválasztón fekszik, viszonylag szűk, csak 3-7 km kiterjedésű sávban együtt megtalálhatjuk a sztyeppei és a sivatagi vegetációt. A torinói leplen azonosított virágpor pontosan ennek a gazdag vegetációnak felel meg. Mindhárom tudós tagja az ASSIST (=Association of Scientists and Scholars International for the Shroud of Turin) kutatócsoportnak, amely nemcsak természettudósokat fog össze, mint a STURP, hanem minden érintett tudományág művelőjét. Természetesen kíváncsiak tartunk további összehasonlító vizsgálatokat a virágpor földrajzi eloszlásáról, és véleményünk szerint, ha egyáltalán lehetséges, tanulságos lenne a pollenszemek kormeghatározása is. A pollenszemek eddigi vizsgálatából levonható végkövetkeztetés: mivel a torinói lepel történetét a tizennegyedik század óta forrásokból pontosan ismerjük, a lepelnek előzőleg azokon a más vidékeken kellett lennie. A pollenvizsgálatok eredménye megfelel a legújabb történeti felismeréseknek is, amelyekről a III. részben lesz szó.

Az orvosi és természettudományos kutatások jelentősége

Ha a torinói lepel csakugyan egy keresztre feszített ember halotti leple, akkor nagy jelentőséget kap az orvosi megítélés. Amióta rendelkezésre állnak G. Enne kiváló, nagyméretű felvételei (1931), sok orvos, köztük ismert igazságügyi orvosszakértők is foglalkoztak már a lepelrel. Minden lényeges pontban megegyező véleményüket könyvek, tanulmányok és kongresszusi beszámolók sokaságában fejtették ki. Úttörő jelentőségűek voltak Pierre *Barbet* anatómusnak és sebésznek, a párizsi Sebészeti Társaság egykori elnökének munkái, amelyek a maguk területén mind a mai napig nem avultak

el (14). Ahol Barbet túllépi szakmai illetékességének határait, ott helyénvaló a kritika. Tekintettel a vizsgált tárgy mibenlétére, aligha kerülhető el az ilyesmi, és a maguk részéről történészek és exegeták is átlépték illetékességük határait. Ezért elismerésre méltó elsősorban az amerikai orvosok és természettudósok törekvése, hogy illetékességük határain belül maradjanak. Mindenesetre a torinói lepel által felvetett rendkívül bonyolult kérdés együttes csak igen széleskörű tudományközi együttműködéssel közelíthető meg. Az újabb kutatások sok tekintetben megerősítették – az orvosi illetékesség határain belül – a torinói lepelről alkotott orvosi szakvéleményt.

A torinói leplen lévő vérnyomok

Az orvosi szempontok ismertetését célszerű a vért sejtető helyekkel kezdeni. Ezzel kapcsolatban a diagnózis és az értelmezés viszonylag könnyű, és ma már egyértelműen bizonyos. A „vérnyomok” optikailag valamint fizikailag és kémiaiilag is lényegesen különböznek a puszta test képétől (*body only image*). Világosan körvonalazottak, lényegesen sötétebbek, színezetükben tömöttebbek és árnyaltabbak: barnásak, vagy színük a narancssárgától a sötétvörösig változik. Elektronmikroszkóppal látható, hogy itt idegen anyag veszi körül a vászon rostjait. Azokon a helyeken, ahol még meg nem alvadt vérrel lehetne számolni – tehát a lábfej sebeinél és a háton lévő vérnyomnál –, a „vér” átszivárgott a leplen, és így a lepel túloldalán is látható. A vért sejtető helyekről vett anyagmintákon spektroszkópiai és mikrokémiai módszerekkel kimutatták vérnek és vérszármazékoknak a jelenlétét: így a hemoglobint, azaz a vörös vérfestéket, a hemiglobint, amely két vegyértékű vasatom helyett három vegyértékűből áll és a hemoglobin-molekula vázát alkotja, bilirubint, azaz az epefestéket, továbbá a vér szállítása szempontjából fontos fehérjét, az albumint (15).

Vérnyomok a szöveten © Mark Evans 1976/Barrie Scheriff

Hogy emberi vérről van szó, azt P. L. *Baima Bollone* professzor, a Torinói Egyetem Igazságügyi Orvostani intézetének igazgatója bizonyította be 1981-ben immunológiailag: az ilyen helyekről vett anyagra kísérleti állatok (házinyulak) pontosan úgy reagálnak, mint az emberi vére, vérsavójukban sajátos antitestek jönnek létre (16). John H Heller biofizikus (New England Institut, Egyesült Államok) megismételte az eljárást, és megerősítette az eredményt (17). Legutóbb Baima Bollonénak sikerült AB-nak meghatároznia a vércsoportot is (18).

A test képe

A vérnyomoktól eltérően a test képének egyáltalán nincsenek körvonalai. A torinói kastélyban 1978-ban végzett optikai vizsgálatok meglepő módon azt mutatták, hogy csak mintegy két méterről lehet képet észlelni. Ennek oka a kép egyedülálló fizikai minősége. Később kiderül majd, hogy ennek a körülménynek történeti jelentősége is van. A test képének színe – amelyet régebben többnyire a „szépiaszínnel” jelöltek meg – természetesen a megvilágítástól függ. A test képének színe optikailag tisztán fehér fényben egységesen „szalmasárgának” bizonyult. minden színárnyalat nélkül.

Csekély nagyításnál az a benyomása támadhat valakinek, hogy kicsiny „granulák”, szemcsék a szín hordozói, ahogy J. *Wilson* (helytelenül) leírja (19). Más képet mutat az elektronmikroszkóp: világosan láthatók az egyes lenrostok, a melyek a bambuszhoz hasonlóan hosszúkas, egymáshoz kapcsolódó sejtekből épülnek fel. De nem veszi őket körül másik anyag, mint a vérfoltoknál, hanem önmagukban vannak elszíneződve, mégpedig mindig csak az egyes rostok végződéseinél lévő sejtek. A világosabbnak és a sötétebbnek a látási érzete egyedül az elszíneződött rostok különböző sűrűségéből, vagyis a felületegységre jutó rostok eltérő számából adódik (20). Sárgás elszíneződést csak azok a rostvégzések mutatnak, amelyek a testtel érintkeztek. A lepel másik oldalán semmit sem lehet látni a test képéből.

„Nem emberkéz alkotta”

Heller és Adler (utóbbi vegyész) professzorok bebizonyították, hogy ilyen kép mesterséges előállítása lehetetlenség. A lenrostok átmérője 1/100-tól 1/60 mm-ig terjedhet. Technikailag lehetetlenség befesteni ilyen vékony szálakat, mégpedig úgy, hogy csak egyes szálak legyenek befestve egy nagyobb összességből, mert ehhez túl durvának bizonyulnának a legfinomabb ecsetek is. A test képe fizikai-kémiai folyamatok eredménye, amelyek hozzáférhetetlenek minden mesterséges technikai eljárás számára. A képnek a sejtek szintjén végbemenő természetes folyamat által kellett létrejönnie: „nem emberkéz alkotta” (21). Ez a tisztán természettudományos úton szerzett ismeret fontos lesz majd a történeti kérdések szempontjából.

Mitől sárgultak meg a lenrostok?

A lenrostok sárgás elszíneződése nem befolyásolható egyetlen, a festékanyagok meghatározására használt reagenssel sem, mint amilyen a benzin, az acetone, az etanol stb. Ezzel szemben kifehéříthető erős redukáló szerrel, mint amilyen a hidrazin, amely oxigént von el vagy hidrogént ad át (22). A test képéhez tartozó rostok sárgás elszíneződésének tehát oxidáción és dehidráción, vagyis oxigénfelvételen és hidrogénleadáson kell alapulnia. Ám épp az oxidáció és dehidráció alkotja a lényegi folyamatot egy vászon elöregedésénél, amely annak megsárgulásában mutatkozik meg. A torinói lepel tehát jobban el van öregedve ott, ahol a test képe kirajzolódik.

Mivel az igazságügyi orvostani vizsgálatok alapján – amelyeket újabban megerősített a vérfoltok elemzése is – bizonyítottnak tekinthető a lepel érintkezése egy keresztre feszített ember holttestével, ebből az következik, hogy a holttestnek kellett előidéznie a lepel nagyobb fokú elöregedését ott, ahol a test képe látható. Mint minden elöregedési folyamatnál, itt is hosszabb folyamattal kell számolnunk. Ennek megfelel az az először érthetetlennek látszó tény, hogy a vérnyomok alatt nem fordul elő a test képére jellemző sárgás elszíneződés.

Eddig a természettudományosan igazolt eredmények. Mint mindenütt, itt is vannak kísérletek a megállapított tényállásnak, esetünkben elsősorban a test képe létrejöttének magyarázatára. Ez már a hipotézisek birodalma, ahol óvatosságra van szükség. Mindenképpen rossz úton haladnak azok, akik a test képének létrejöttét valamilyen hirtelen felvillanó nagyenergiájú sugárzással próbálják magyarázni (olyan sugárzással, amely atomrobbanáskor lép fel), és ezzel mintegy „fizikailag” próbálják bizonyítani a feltámadást. Ez ellen a hipotézis ellen szól az is, hogy a lepelbe burkolt és vízszintesen fekvő holttestnek kizárólag függőleges irányban, le- és felfelé kellett volna sugároznia, különben nem jöhetett volna létre a testnek ilyen képe. Megfontolás tárgya lehet viszont egy olyan magyarázat kísérlet, amely közkeletű tapasztalatra megy vissza. Vásznak különböző mértékű elöregedését gyakran okozzák hőmérsékletkülönbségek. Magasabb hőmérsékleti értékek gyorsítják a folyamatot. Ha csakugyan Jézus lenne a torinói lepellet letakart keresztre feszített ember, akkor a vászon anyagának különböző mértékű elöregedésére hatást gyakorolhatott a holttest hőmérséklete és a sírban lévő levegőnek a nap- éj-egyenlőségkor feltételezhető hőmérséklete közti mintegy 30 fokos különbség, továbbá talán a halotti veríték és a balzsamok is. Ez a hőmérsékletkülönbség természetesen csekély. Annál nagyobb volt viszont az az időtartam, amely alatt az anyag különböző helyen különböző mértékben elöregedett. Az ezzel kapcsolatos további megfontolások szempontjából tanulságos lehet egy kísérlet, a melyet S.

Pellicori, a kaliforniai Santa Barbara Research Center egyik kutatója hajtott végre: izzadt kezére egy kendőt tett. Miután a kendő előregedését mérsékelt hőmérsékletemeléssel meggyorsította, a kendőn megjelent kezének lenyomati képe (23).

Egy valótlan újsághír

Walter *McCrone* amerikai vegyész, aki egy ideig a STURP kutatócsoporthoz tartozott, azt állította – miként erről sajtójelentések (pl. *Frankfurter Allgemeine*, 1986. február 19. 23.l.) is beszámoltak –, hogy a test képét vasoxiddal festették. Ez az állítás elhamarkodottnak és hamisnak bizonyult. Régóta ismeretes, hogy a leplen van vasoxid, de Heller és Adler sokkal differenciáltabb vizsgálatai szerint vasoxid csak azoknak a foltoknak a szélén található nagyobb koncentrációban, amelyeket az 1532-ben a savoyai Chambéry kastélyban keletkezett tűz oltásánál használt víz hagyott az anyagban (ennél a tüzesetnél a lepel meg is sérült). A vas jelenléte nagyon egyszerűen megmagyarázható azzal, hogy minden természetes víz tartalmaz vasat. Egyáltalán nem nagyobb viszont a vasoxid sűrűsége ott, ahol a test képe látható, holott nagyobbban kellene lennie, ha a képet csakugyan azzal hozták volna létre. A vérnyomokban kimutatott vas szerves vegyületekben fordul elő. Minden hemoglobin molekula tartalmaz ugyanis egy vasatomot. Ezen kívül gyenge koncentrációban, egyenletes eloszlásban az egész lepelben előfordul vas, éppúgy, mint minden vászonban. A vászon előállítása során ugyanis a lent áztatják, s közben a vízből vasatomok rakódnak le (kelátkötéssel) a cellulózéban (24).

A torinói leplen lévő kép harmadik dimenziója

A torinói leplen lévő kép egyedülálló volta akkor is megmutatkozott, amikor John *Jackson* Los Alamos-i (Kalifornia) elméleti fizikaprofesszor a világűr kutatás céljaira kifejlesztett ún. VP 8-as képanalizátorral megvizsgálta. Minden különösebb cél nélkül beadott a készülékbe egy fényképet a torinói lepelről. Nagy meglepetésére a képernyőn háromdimenziós kép jelent meg a megfeszítettéről. Ez annyira hihetetlennek látszott, hogy kollégái újból és újból megismételték az eljárást.

Az egyedülálló jelenség magyarázata a következő: a képanalizátor nem észlel színeket, hanem a fénykvantumokat, azaz a fény legkisebb adagjait számolja. Bizonyos előregedési folyamat következtében mindenütt egyenlő az elszíneződés mértéke azoknak a lenrostoknak az esetében, amelyek a torinói leplen a test képét alkotják. A leplen lévő kétdimenziós képnek háromdimenzióssá való átalakítása ezen kívül feltételezi, hogy az elszíneződött lenrostok száma mindig arányban állt a lepel és a megfeszített ember teste közti távolsággal. Csak ebben az esetben lehet tisztán technikai

úton rekonstruálni e test harmadik dimenzióját. Ugyanezt még szemléletesebbé lehetett tenni egy másik módon: az analízátor letapogatja a beadott képet, és a fénymérés eredményeit kiadja számok alakjában, amelyek görbékévé kapcsolódnak össze. A Colorado Springs-i Air Force Academy hallgatói több mint ezer munkaórán vékony kartonból kivágták ezeket a görbéket, és sorban egymás után összeragasztották ezeket. Így jött létre a megfeszített embernek az a tiszteletet keltő domborműve, amely időközben világhírűvé lett.

Miként 80 éve egy Secondo Pia nevű jogász, felvételének előhívásakor, elsőként látta „pozitívban” a torinói leplen lévő képet, Jackson elsőként látta a megfeszített embert „alakszerűen”. Pia felvétele indította el a torinói lepel modern kutatását. Most azonban – nem úgy, mint akkor – egy-kettőre létrejött egy szakképzett és befolyásos tudósokból álló munkaközösség. És ami még fontosabb: illetékes hatóságok Rómában és Torinóban engedélyezték minden modern vizsgálatot, mely nem árt a lepelnek (25).

A szemén talált pénzérmék legkésőbb 31-ből valók

A gépi számítással előállított, háromdimenziós felvételen F.J. *Filas* SJ (Loyola Egyetem, Chicago) és A.D. valamint M. *Wanger* (Duke Egyetem, Durham, Egyesült Államok) a szemeket eltakaró kis, gombalakú tárgyakat fedezett fel.

Polarizált fényben készült felvételeken a jobb szemhéjon fekvő köralakú tárgyon kirajzolódott néhány betű (UCAI) és egy ún. *lituus*, a római madárjósok pásztorbothoz hasonló kampós botja. A méretek és az elrendezés megfelel egy Pilátus által 29-30-ban veretett érmének (26). A bal szemhéjat lezáró tárgy nem vehető ki ilyen pontosan. Dr. *Kindler*, a Tel Aviv-i Haaretz Múzeum igazgatója személyes közlése szerint egészen bizonyos, hogy Pilátus 31 után nem bocsátott ki pénzt. Nem állja meg a helyét az az ellenvetés, hogy zsidó ember szemét aligha szorították volna le a hozzátartozók pogány pénzzel, hiszen a templomadót is „pogány”, nevezetesen tíruszi pénzben rótták le. Kindler számolt be arról, hogy a Holt-tenger menti ásatásoknál egy koponya szemüregében *Hadrián* Császár (117-138) két dénárját találták. Nem ismeretes azonban, hogy a holttest zsidó emberé volt-e. Nincsenek írott emlékeink arról, hogy a zsidóknál szokás lett volna pénzérmét helyezni a halott szemhéjára, legalábbis Palesztinában.

Mivel a szóbanforgó pénzérmék rézből készültek, ellenőrzésképpen réznyomok után kellene kutatni a lepel megfelelő helyén. E tények és értelmezéseik még nem tűnnek eléggé biztosnak.

Megkezdtek a lepel radiokarbon kormeghatározását

1987 elején jelentette a sajtó, hogy II. János Pál pápa mint a torinói lepel tulajdonosa és Anastasio Alberto Ballestrero torinói bíboros érsek mint a lepel őre hozzájárult a lepel szerves anyagai korának radioaktív meghatározásához (vö. Új Ember, 1987. február 1.). Hat nemzetközileg elismert kutatóintézet egymástól függetlenül végzi el a méréseket. 1988 húsvétjára tervezik az eredmény nyilvánosságra hozatalát. A régészek kétkedve néznek elébe, mert számos radiokarbon kormeghatározást csak nehezen lehetett összeegyeztetni a biztos történelmi adatokkal. Egyébként az eljárás hibahatára plusz/mínusz 150-200 év. A torinói lepel régészeti kormeghatározása a keresztfeszítés és temetés körülményeiből (Kr.u.6-66) és a pénzérmékből (Kr.u. 29-31 illetőleg a következő évek) sokkal pontosabb. A radioaktív kormeghatározás ellenőrzésképpen mégis kívánatos.

Váratlan felismerések

A kutatók számára mindig emlékeztetés az, ha ésszerű megoldást tudnak találni addig tisztázatlan problémákra. Így Heller professzor (New England Institute, Egyesült Államok) nemrég közölte a szerzővel: kémiai elemzéssel végre sikerült tisztázni egy anomáliát, amely a lepel 1978-ban készült spektrogrammján volt megfigyelhető. Nevezetesen sikerült megmagyarázni a lepel hátoldalán és a talpnál kivehető foltot, amely annyira elüt a lepel többi részétől. A folt oka: utcai piszok. Egy elítélt természetesen mezítláb tette meg utolsó útját. De egyetlen tudós – és minden bizonynyal egyetlen középkori hamisító – sem gondolt arra, hogy ilyesmit még látni lehet majd a leplen.

Következtetések

A sokféle és egymással teljesen összhangban levő kutatási eredmény alapján a kérdéssel foglalkozó természettudósok mind azon a véleményen vannak, hogy a torinói lepel egy keresztre feszített ember halotti leple. Véleményük megegyezik az orvosokéval, akik már régóta egybehangzóan ugyanerre az eredményre jutottak (27).

Marad azonban egy további kérdés, és csak ez teszi a torinói leplet világméretű érdeklődés és szenvedélyes viták tárgyává: ki ez a megfeszített ember?

II. KI EZ A MEGFESZÍTETT? EXEGETIKAI VONATKOZÁSOK

E kérdéssel el is jutottunk az exegetikai vonatkozásokhoz, amelyek miatt ezen a helyen a torinói lepelrel foglalkozunk. Magától értődik, hogy

semmilyen szerepet nem játszhatnak érzelmi motívumok, mint amilyen például a fenséges arc (amely egyébként csak a negatív képen hat így!). Megfordítva: ezzel ellentétes előítéletek sem fedhetik el a valóságot.

Előzetes megjegyzések

A torinói lepel valódiságának dokumentumokkal való bizonyítása nyilvánvalóan lehetetlen. Erről később lesz még szó. Mint számtalan más régészeti tárgynál, marad tehát a közvetett bizonyítás útja. Itt figyelembe kell vennünk néhány alapelvet, hogy a körben forgó hibás okoskodásnak (*circulus vitiosus*) még a látszatát is elkerüljük. Magától értődik, hogy ilyen közvetett bizonyítás – ha nem is kizárólag, de elsősorban – azon alapul, hogy a torinói lepel adatait összevetjük a szenvedésről és a feltámadásról szóló evangéliumi beszámolókkal. Nem állt fenn az a veszély, hogy esetleg ezekből a szövegekből beleolvastak volna valamit a leplen lévő képbe. A mikrokémiai, immunológiai, spektroszkópiai, pollenanalitikai stb. vizsgálatoknál objektív ténymegállapításokról van szó.

Exegétákkal nehéz a beszélgetés

A kérdés megtárgyalását eleve megnehezíti a múltban a torinói lepelről folyó, gyakran szenvedélyes vita. Ráadásul a lepel valódisága melletti érveket olyan szaktudományok szolgáltatják, amelyek többnyire nagyon távol állnak az exegétától. Azért is nehéz a kérdés megbeszélése, mert eddig még nem született meg a sírbatételre vonatkozó beszámolók egységes értelmezése. A szinoptikus evangéliumokhoz írt kommentárok jobbára arról beszélnek, hogy a holttestet nagy lepellel takarták be, s nem ritkán szó esik ideiglenes temetésről is. A János-evangélium szövegeiből viszont többnyire arra következtetnek, hogy a holttestet több kendővel pólyálták be, és véglegesen temették el. A beszámolóban említett kendők jelentése már filológiailag sem egyértelmű. Nincs egységes felfogás arra vonatkozólag sem, hogy hol voltak a kendők akkor, amikor Jn. 20,5k szerint megtalálták az üres sírt (28). Ezért ma, főleg német nyelvterületen, többen kétségbe vonják a beszámolók történetiségét. Többnyire két különböző (és összeegyeztethetetlen) hagyományt tételeznek fel (29).

John A. T. *Robinson* azt mondta 1978-ban Torinóban: nem magától értődő, hogy a temetési beszámolókat összhangba kellene hozni a torinói lepellel. Másrészt nehezen képzelhető el, hogy egy hamisítónak, akinek természetesen a bibliai szövegekből kellett volna kiindulnia, az az ötlete támadhatna, hogy ilyen leplet készítsen. Ha viszont bebizonyosodna a lepel valódisága, ez arra indíthatna, hogy újból végiggondoljuk ezeket az oly nehezen értelmezhető szövegeket (30).

Tekintettel az exegetikai vélemények sokféleségére, nem indulhatunk ki ezekből, hanem csak a konkrét, ellenőrizhető adatokból, amelyeket az újabb kutatások a torinói lepelrel kapcsolatban tisztáztak. Létezett-e olyan ember, akire illenek mindezek a – részben sajátos – adatok? Hogyan függ össze mindez a bibliai beszámolókkal? El lehet-e jutni esetleg éppen ezeknek az adatoknak a segítségével a magyarázatok zavarba ejtő sokféleségéből a szövegek meggyőző értelmezéséhez? Máskor is előfordult már, hogy régészeti ismeretek segítettek elő nehéz szöveghelyek megértését. Hadd utaljunk a Betesda-fürdőnél lévő öt oszlopcsarnokra, „amelyeket bámulatos módon újra megtaláltak. E leletek teljesen igazolták a János evangélium adatait” (R. Schnackenburg: *Johannesevangelium*, II., 3. kiad., Freiburg, 1980, 119. 1.; J. Jeremias: *Die Wiederentdeckung Von Betesda*, Göttingen, 1949).

Általános indiciumok

Ma már bizonyítva van néhány általános indicium, amelyek feltételei a torinói lepel valódiságára vonatkozó minden további kérdésnek. Ezek a következők: a lepel Közel-Keletről, valószínűleg Jeruzsálem térségéből származik. Lehet, hogy Jézus korából való.

Ez a megfeszített ember haj- és szakállviselete alapján lehet zsidó. A görög-római világból ismert számtalan igazi portré között egy sincs, amelynek hasonló szakálla és közepén elválasztott, vállig érő haja lenne (31).

Egyéni indiciumok

Egyértelmű indicium az a sok, pontszerű seb az egész fejen körben, amelyek aligha magyarázhatók másképp, mint töviskoronával. Jézusnak tövissel való megkoronázása annyira kitalálhatatlan és csak a halálos ítélet indoklásával magyarázható részlet, hogy történetiségében nem lehet kételkedni. A torinói lepelbe takart megfeszített ember oldalát valamilyen fegyverrel megnyitották. Napjainkban bebizonyították tekintélyes mennyiségű vér és valamilyen savós folyadék jelenlétét. Az is be van bizonyítva, hogy ilyen folyadék csak akkor ömölhetett ki, amikor a megfeszített már halott volt.

Ha élő emberrel teszik ugyanezt, akkor a tüdő összezsugorodása miatt a sebszövet elzáródik. A vér és „víz” kifolyása legegyszerűbben éppen onnan kiindulva magyarázható, ahol a torinói lepel az oldalseb helye van (32). A lepel vizsgálatának ez az eredménye meggyőző módon összhangban van Jn. 19,34-gyel. Ha további indiciumok is megerősítenék az azonosítást, e ténynek eléggé nem becsülhető jelentősége lenne nemcsak a szöveghely, hanem az egész János-evangélium megértése szempontjából. Hiszen sajátosan jánosi szövegről van szó.

A megfeszített ember temetése

Nagyon nagy jelentősége van a torinói lepelbe takart megfeszített ember temetése tényének és e temetés sajátosságainak. E. Stauffer 1952-ben ezt írta: „Sok csodálatra méltó tény szól a lepel valódisága mellett. Én mégsem tartom valódinak. Mert a vérnyomok feltételezik, hogy a lepel - akár egy fényképezőlemez - laposan és mereven feküdt Jézus teste alatt és fölött. Ez azonban történelmileg és technikailag lehetetlen” (33). Ma még több és még egyértelműbb tény szól a lepel valódisága mellett. A leplen levő képből egyébként látni lehet, hogy a lepel nem úgy feküdt a testen, mint egy fényképező lemez. A kép torzulásokat mutat (34). De ami még fontosabb: ma már tudjuk, hogy a dolog „történelmileg és technikailag” lehetséges volt. Akkoriban az volt a szokás, hogy a keresztre feszítettek holttestét a kereszten hagyták a ragadozó madarak zsákmányául. A római jog (egy későbbi tanúság szerint, amely valószínűleg már valamivel emberségesebb jogszokást tükrözött) önmagában véve megengedte, hogy a holttestet kiadják a hozzátartozóknak (35). Erre azonban ritkán kerülhetett sor, mivel csak a legsúlyosabb bűnök elkövetőit – mint például templomfosztogatókat vagy szökött katonákat – feszítették keresztre, és a keresztfeszítés egyben megalázás is volt.

Csak Palesztinában vették le a keresztről a holttesteket naplemente előtt egy zsidó törvény alapján (MTörv 21,23), amelyet békeidőben a rómaiak tiszteletben tartottak. Ez szintén arra utal, hogy a lepel Palesztinából származhat. A megfeszítetteket Istentől átkozottaknak tekintették (MTörv 21,23; Gal 3,13). Holttestük a bűnözők vermébe került. Hogy Jézust tisztességgel eltemették, az Arimateai Józsefnek, a nagytanács tagjának köszönhető. Csak magas rangú ember juthatott be Pilátushoz. Legújabban a történészek, akik eddig vonakodtak a torinói lepelrel foglalkozni, *Mommsen* (*Römisches Strafrecht*) és *Tacitus* (*Annales* 6,29) nyomán arra mutattak rá, hogy eredetileg a római jog szerint a keresztre feszítetteket egyáltalán nem volt szabad eltemetni, ami ritka kivételeket nem zárt ki okvetlenül. A megfeszítés általi halálos ítélet római büntetés volt. Feltételezte, hogy a vérbíráskodás a rómaiakat illette meg. Palesztinában ez csak *Arkelausz* Kr. u. 6-ban történt letétele után volt így, de csak Júdeában és Szamáriában (nem pedig Galileában). A MTörv 21,23 szerinti temetés feltételezte, hogy ugyanakkor létezett olyan zsidó kormányzat is, amely a holttestet a római hatóságtól kikérhette. A Zsidó Háború kezdete 66-ban a zsidó kormányzat végét jelentette. A szóbanforgó megfeszített ember temetése viszonylag rövid időszakban történhetett: Kr. u. 6 és 66 között!

Eltemették „a zsidók szokása szerint”

Jézus temetése az evangéliumok vitás részei közé tartozik. A torinói lepel valódisága ellen elsősorban azzal érveltek (bár ez az érv távolról sem általánosan elfogadott), hogy Jézus holttestét „a zsidók szokása szerint” bepólyálták. A zsidó temetkezési irodalomban ismeretlen ez a szokás. Egyetlen bizonyítékként Jn. 19,40-re és 11,44-re hivatkoztak. Ez az értelmezés azonban filológiailag tarthatatlan. A *deó* ige, amely mindkét helyen szerepel, az egész görög irodalomban sehol sem jelent *begöngyölést* vagy *bepólyálást* (36). Ezenkívül a Lázárra vonatkozó szöveg pontosan megmondja, mi volt bepólyálva: „a lába és a keze” - pontosan úgy, mint Mt22,13-ban (vö. 27,2). Blinzlernél ebből „a karok és lábak” begöngyölése lett, s néhány sorral később már azt írja: „az egész testet bepólyálva” kell elképzelnünk (37). A zsidók úgy öltöztették fel halottaikat, mint egy élő vagy alvót. Nem ritkán cipőt is adtak a lábára, mivel azt képzelték, a halottak úgy fognak feltámadni, ahogy eltemették őket. Ezért helyeztek nagy súlyt a tisztességes temetésre, ha pedig valakit a nyílt tengeren ért utol a halál, az nagy szerencsétlenségnek számított (38). A kezek és a lábak lekötözésének oka világossá válik, ha meggondoljuk, hogy a zsidók akkoriban nyitott ravatalon vitték a halottat a sírhoz.

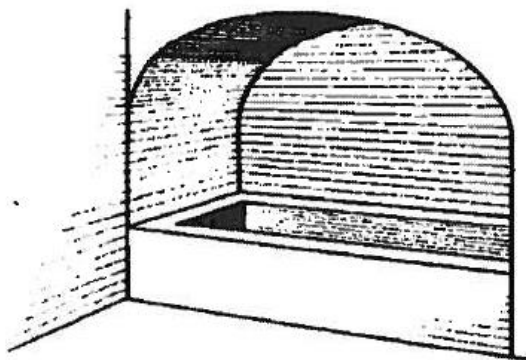
Figyelemreméltó, hogy az evangéliumi szövegek értelmezésénél eddig vajmi kevésbé vettek figyelembe zsidó temetkezési szövegeket. Pedig ez a kérdés kulcsa. Különösképpen fontos az, hogy *agyonütött vagy kivégzett ember véres holttestének eltemetésénél különleges előírások voltak* (és ortodox zsidóknál vannak ma is) érvényben: mivel az eleven vért az élet hordozójának tartották, az ilyen halottat nem mosdatták meg, hanem úgy, ahogy volt, véres ruháiban – vagy. mint Jézus esetében: ruhátlanul – betakarták egy fehér lepelbe, és úgy temették el. Külön szabályok vannak a „kevert vérre”, arra a vérre, amely a halál előtt vagy után folyt ki a testből; továbbá a vérnek arra a mennyiségére, amely felett már megfelelő intézkedésekre van szükség (1/4 log vagyis kb. 1/10 liter). Bár a rendelkezésre álló szövegek csak a 16. századig mennek vissza, tekintettel arra, hogy a vérnek Izraelben ősidők óta különleges jelentősége volt, a vér érintésétől pedig irtóztak, feltételezhetjük, hogy a vérrel való bánásnak ezek a módjai nagyon régi eredetűek (39). A torinói lepel alapján a történeteket pontosan ennek a „zsidó szokásnak” megfelelően képzeljük el.

Hogy a *szudáron* nem az arcot „takarták le” (mint ahogy Jn. 11,44-be belemagyarázták), hanem az állat kötötték fel, azt már sok exegéta joggal feltételezte tekintet nélkül a torinói lepelre. Az első, amit a halottal csináltak, az volt, hogy felkötötték az állat, hogy a száj zárva maradjon, amit szombaton is szabad volt megtenni (40). Ez is összhangban van a torinói leplel levő

képpel, és megmagyarázná, hogy miért nincsenek vérnyomok az elülső és a hátulsó kép között.

Jézus sírja és a régészeti felismerések

A halotti lepel felülről is simán takarta le a holttestet (ha nem is úgy, mint egy „fényképezőlemez”). ha régészetileg vizsgáljuk a dolgot, hamar beláthatjuk, hogy ez mind történelmileg, mind technikailag lehetséges. Jézus sírja nagy valószínűséggel teknőszerűen kivájt padkás sziklaüreg volt.

Vázlatrajz egy sziklasírról

Ilyennek írja le egy 7. századi zarándok, *Arculph* püspök: a voltaképpen sír alján négy lámpás égett, s ugyancsak négy-négy a mélyedést körülvevő sziklaperemeken - a 12 apostol tiszteletére (41). Az Olajfák hegyének nyugati lejtőjén fekvő nekropoliszban néhány ilyen teknőszerűen kivájt padkás sziklasírt is kiástak a római kori zsidó sírok között. Ilyen sírt csak nagyon jómódúak engedhettek meg maguknak (42).

Krisztus-korabeli zsidó sírok eredeti méretű másaiba modelleket fektettek, és a rajtuk végzett kísérletek azt mutatták, hogy egy akkora nagyságú vászonlepel, mint a torinói lepel, rajta marad a sír peremén, csak egy kicsit csúszik le, míg rá nem borul a testre. A lepel ebből származó egyenetlenségei és egy esetleg létrejövő kép torzulásai csekély mértékűek. Amerikai fizikusok, akik egyszerű padkás sírt tételeztek fel, kiszámították, hogy a torzítások akkor is jelentéktelenek, ha a lepel lazán borul rá a testre (43). Jelentékeny torzulások csak akkor lépnének fel, ha a leplet rákötöznék a halottra. Ilyen elképzeléshez azonban semmiféle alapot nem nyújtanak a szövegek.

Blinzler szerint „nehezen fogható fel, hogy a tanítványok az Úr temetésekor miért éppen azon az alkalmatlan és semmiképpen sem praktikus módon rendezték volna el a kezeket, ahogyan a torinói leplen megfigyelhetjük” (44). Ma sok zsidó halottnál láthatjuk, hogy ugyanúgy nyugszanak, ahogy a torinói lepel mutatja. A qumrani temetkezési helyen „a holttestek többnyire

ugyanabban helyzetben fekszenek ... rendszerint a hátukon... A kezek az ágyéktáj fölött keresztbetéve vagy oldalt a test mellett helyezkednek el”. Feltűnő, hogy a holttestek ruhátlanok (45). Jézus esetében a ruházat hiánya kivégzésével és a véres holttesttel magyarázható. Egyébként a chicagói Filas professzor megállapított valamit, amit eddig nem vettek észre. A leplen lévő képen a kezek alatt négyszögletes, minden fényképen felismerhető árnyék látható: nagy a valószínűsége, hogy egyszerű ágyékkötőről van szó, amelyet előlről rátettek a testre. Sok más részlethez hasonlóan ez is eltér az egész művészeti hagyománytól, de tekintettel az adott körülményekre, nagy valószínűséggel feltételezhető (46).

Meglepőnek gondolhatná valaki, hogy János nem említi a szindont, a nagy vászonleplet. Ő azonban beleérti abba az utalásba, hogy „a zsidók szokása szerint”: hiszen így temettek el egy véres holttestet. Minden más, amit eddig a jánosi szövegekből „zsidó szokásként” kiolvastak, megalapozatlan: a zsidó temetkezési szövegek nem erősítik meg. Hátra van az a kérdés, hogy miért nem említik meg a leplet akkor sem, amikor beszámolnak az üres sír megtalálásáról. Tárgytalan a kérdés, ha történelmi alap nélküli, apologetikus legendaként intézik el ezt a jelenetet, mint ahogy napjainkban sok exegeta teszi. Ha viszont (lényegében) megbízható beszámolónak tekintjük, akkor a magyarázatra két lehetőség kínálkozik: a teknősír alján összegyűródött lepel helyzete első pillantásra nem lehetett a tanítványok számára oly egyértelmű, mint a pólyáké, amelyekkel (Jn. 11,44 szerint) a kezek és a lábak le voltak kötve, és mint a szudárioné. És nem kellene visszariadnunk attól sem, hogy fontolóra vegyük a Zsidók evangéliumának azt a minden bizonnyal korai zsidókeresztény körökből származó megjegyzését, miszerint Jézus a főpap szolgájának ajándékozta a szindont (47). Nem lehet, hogy történeti magja van ennek a korai hagyománynak? Mindenesetre e hagyomány *Sitz im Leben*jét (az életben betöltött szerepét) keresve, arra lehetne belőle következtetni, hogy ebben az időben a szindon még megvolt.

Legfeljebb két nap

Wiethold professzor, aki a lepelről szóló első könyvem megírásakor (1955) szakmai tanácsaival segítségemre volt, a frankfurti Igazságügyi Orvostani Intézet egyik konferenciáján felhívta a figyelmet a leplen szembeötlő tényre, ami felett eddig a legtöbben átsiklottak: a halott legfeljebb két napig fekhett ebben a lepelben. Az oszlásnak ugyanis semmiféle jelét nem lehet felfedezni rajta (48). Ez is egészen megdöbbentő módon megegyezik a Názáreti Jézus esetével. Amíg egyáltalán számolni lehetett valahogy a lepel mesterséges előállításának lehetőségével, addig ezzel a körülménnyel nem kellett foglalkozni. Ma viszont nem kétséges, hogy a lepel egy keresztre feszített ember halotti leple. És mindehhez hozzájön egy történeti megfontolás, amely

elől nem lehet kitérni: a leplet megőrizték (különbön nem volna a birtokunkban). Egy halotti leplet, ráadásul egy vérfoltos leplet megőrizni: ez nem csupán a zsidó gondolkodás számára elképzelhetetlen dolog, itt egészen különleges motívumoknak kellett fennforogniuk. Jézus esetében adva volnának.

Ne mondja senki elhamarkodottan, hogy ezzel akarnánk bebizonyítani a feltámadást. Eljutni ahhoz a hithez, hogy a sírból eltűnt Megfeszített feltámadott, mégpedig a mi üdvösségünkre: ehhez akkor is, ma pedig még inkább további lépésre van szükség. Hogy a „tudást” és a „hitet” megelőző „bizonyítékok” nem mondanak ellent a hitnek az Újszövetség értelmében, azt épp az újszövetségtudomány kellene pontosan tudnia: „Ezeket (a jeleket) följegyeztem, hogy higgyétek; Jézus a Messiás...” (Jn. 20,30 és fentebb). Jézus „sokféleképpen bebizonyította, hogy él” (ApCsel 1,3). Szent Pál a tanúk felsorolásával igyekszik a korintusiak előtt igazolni, hogy a feltámadásba vetett hit hitelt érdemel (1Kor 15). *Bultmann* „fatálisnak” érezte ezt a szöveget. De az olyan hit, amely „a levegőben lóg”, ahogy *Bultmann* saját magáról mondta, már nem hit az Újszövetség értelmében. És az ember lényegének is ellentmond. Két dolgot kell itt világosan látnunk:

1. a Szentírás és a fundamentális teológia értelmében vett „bizonyítás”, valamint a matematika és a természettudomány értelmében vett „bizonyítás” analóg fogalmak.
2. A Szentírás értelmében a „bizonyításból” sem következik szükségképpen a hit. A hit személyes jellege által különbözik a pusztán ismerettől.

Joggal mondta azonban a cambridge-i John A. T. Robinson az 1978. évi torinói kongresszuson tartott előadásának végén, hogy aki meg van győződve a torinói lepel valóságáról (és ennek még semmi köze sincs a hithez, az oly helyzetben van, mint amilyenben a tanítványok voltak húsvét reggelén (49).

További kérdések

Még egyszer vissza a természettudományhoz: a STURP kutatócsoport munkájának első szakasza az 1981 augusztusában a *Canadian Forensic Society* (= Kanadai Törvényszéki Orvostani Társaság) rendezésében tartott két összefoglaló konferenciával lezárult. Erről részletes beszámoló jelent meg, amelyből itt többször is idéztünk. Amint Giovanni *Riggi* professzor, a STURP végrehajtó bizottságának alelnöke 1987. február 14-én Milánóban a SICOF’87 nemzetközi fotókiállításon tartott konferencián bejelentette, a STURP kereken negyedszáz újabb kutatómunkát vett tervbe, köztük a leplen kialakult kép okának további tisztázását (Szerk.).

Az 1981 őszen Londonban megrendezett nyilvános zárókonferencián főképp a befejező megnyilatkozások voltak figyelemreméltók. A többiek által fölvetett kérdésre: „Végül is Jézus halotti leple-e a torinói lepel?”, némi vonakodás

után azt válaszolták a kutatók, hogy ez nem természettudományos kérdés. Ám a hallgatók nem hagyták annyiban a dolgot: tegye fel a kezét az, aki azt hiszi, hogy a lepel Jézus halotti leple. Hallgatás. Azután megkérdezték az ellenkezőjét: tegye fel a kezét, aki azt hiszi, hogy a lepel nem Jézus halotti leple. Ekkor sem emelte fel senki a kezét. De a hallgatóság még mindig elégedetlen volt: Találtak-e valamit, ami ellene szól annak, hogy ez a lepel Jézus halotti leple? Az egyértelmű válasz: nem.

Ha hasonló bizonyítékaink lennének, amelyek *Szókratész* vagy *Nagy Sándor* mellett szólnának..., senki sem kételkedne közülünk. Néhányan – mint a fizikus Jackson és az igazságügyi orvosszakértő Bucklin – kevésbé tartózkodóan, pozitívabban nyilatkoztak. Maguknak a tudósoknak is nagy élmény volt, hogy az évekig tartó kutatómunka folyamán semmiféle ellentmondást nem találtak természettudomány és vallás között ők, akik oly különböző világnézetek talaján álltak, és oly különböző szakterületeket képviseltek. „Valamennyien megváltoztunk e kutatómunka hatására.” „Érettebbek lettünk.” Heller professzor, a görög antikvitás ismerője és kedvelője befejezésül azt mondta, hogy most már az Akropolisznál is jobban érdekli ez a lepel.

A torinói lepel nem csupán természettudományos vizsgálatok és exegetikai megfontolások tárgya. Az utóbbi években más területeken is születtek új ismeretek, amelyekről a következőkben lesz szó.

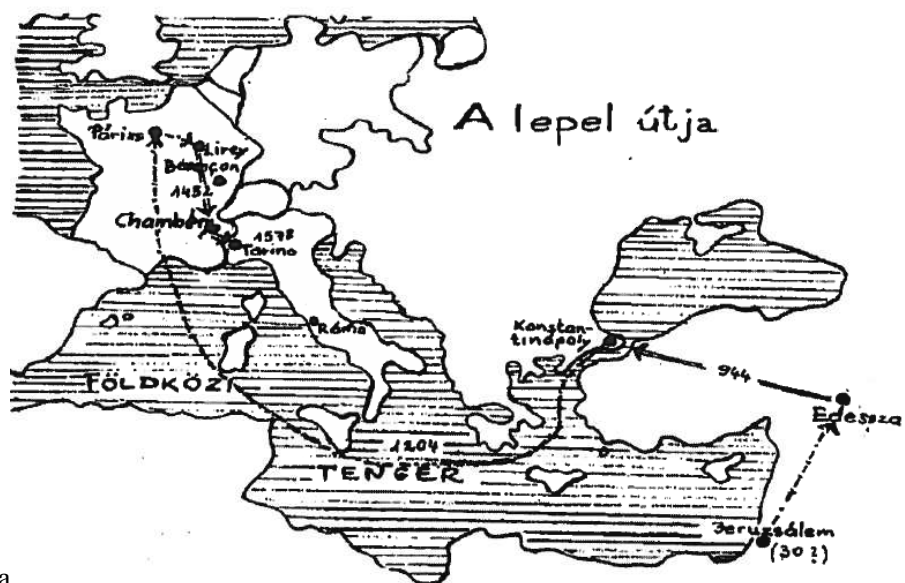
III. ÚJ ISMERETEK A LEPEL TÖRTÉNETÉRE VONATKOZÓLAG

A torinói lepelrel kapcsolatos vita a lepel 1898-as kiállításával kezdődött. Az U. Chevalier által akkoriban összegyűjtött dokumentumok alapján bizonyítottnak látszott, hogy a lepel 14. századi hamisítvány (1). Troyes püspöke, *Arcis-i Péter* már 1389-ben ezt írta *VII. Kelemennek*: „Csak kapzsiságból” szerezte be magának (a Troyes-tól 15 kilométerre délre fekvő) lirey-i templom esperese ezt a „mesterségesen befestett leplet”. Csalárdul azt állítja róla, hogy az Krisztus valódi halotti leple (*verum sudarium Christi*). A vitában exegetikai érveket is alkalmaztak. De természettudósok és orvosok még ugyan abban az évben a lepel valódisága mellett kezdtek kiállni. Ma történelmi szempontból is sokkal többet tudunk már a lepelről.

Az 1389-es feljegyzésről

Chevalier figyelmen kívül hagyott egy lényeges körülményt: koronatanúja, *Arcis-i Péter* maga sohasem látta a leplet, csak hivatkozik arra, hogy egyik elődje, *Poitiers-i Henrik* „kivizsgálta” az ügyet. *Arcis-i Péter* tiltakozásának

egyéb okai is voltak, amelyekről nem beszél. A *szudárium*nak illetve a *szindonnak* magában Troyes-ban, Párizsban, Reimsben és másutt is voltak (állítólagos) darabjai. Hogyan lehetett hát az egész lepel Lirey-ben, mégpedig az ő tudta nélkül? Hiszen egy Troyes-i püspök, Garnier *de Trainel* ellenőrizte *prokurátorként* azoknak az ereklyéknek az elosztását, amelyek Konstantinápoly elfoglalása (1204) után Franciaországba kerültek. Troyes ily módon bőségesen részesült belőlük. Az új székesegyház pedig az ereklyék megtekintésére érkező zarándokok pénzén építették (50).

A lepel feltételezett útja

Arcis-i Péter minden bizonnyal hallott festett halotti leplekről. A keletről származó ereklyék tömeges behozatala után nagy keresletük volt az utánzatoknak. Ha a másolatot hozzáérintették az eredetihez, akkor az is igaznak, *reliquia verának* számított. A torinói lepelnek körülbelül 40 ilyen, érintéssel „hitelesített” másolata ismeretes (51). Ezek közül egyik sem adott okot olyan természettudományos vizsgálatokra, mint a torinói lepel.

Az érintéses ereklyék egészen az őskeresztény korig nyúlnak vissza. A Pál apostol, által használt kendőket betegekre terítették rá (ApCsel 19,12). Vértanúk ereklyéire is tettek kendőket (*brandea*). Zarándokok még ma is hozzáérintik emlékeiket a kegyképhez (5). Azt is felhozták érvként, hogy Charny templomalapító urai maguk sem hittek ereklyéikben. A valódiság tényleges bizonyítására akkoriban természetesen nem volt lehetőség. Sikeresen visszautasították azonban a csalás vádját. A pápa dicsérte jámborságukat: továbbra is köztiszteletre tehetik a leplet, ha nem is mint *verum sudariumot*.

A több mint ezeréves némaság

Ma fölöttébb különösnek érezzük, hogy több mint ezer éven át egyáltalán nem esik szó Krisztus halotti lepléről, melyen kép is látható. Azt a bizonyítást persze, amely valaminek a nem említésén alapul, és amely a történeti munkában nélkülözhetetlen, óvatosan kell kezelnünk. Valaminek a nem említéséből túl könnyen szoktak nem-tudásra, ebből pedig valaminek a meg-nem-történetre következtetni.

Megőriztek-e halotti lepleket?

Elvontan véve a feltámadás elgondolható az üres sír nélkül is. Ám ha az üres sír nem lett volna köztudomású, akkor a korabeli zsidó környezetben elképzelhetetlen lett volna a feltámadásról szóló ígehirdetés. Megerősíti ezt a Máté evangélium megírásának idején még közkeletű mendemonda, hogy a holttestet ellopták. Ám azok számára, akik meg voltak győződve Jézus feltámadásáról, ezzel megtört az a tabu, amely mindenre vonatkozott, ami holttesttel érintkezésbe került. Ha pedig egyes tanítványok szemében a sírban talált kendők jelek voltak, miként Jn. 20-ban olvashatjuk, akkor egyenesen magától értődő volt, hogy megőrizték őket. Halotti leplet azonban nem lehetett mutogatni. Ez ráadásul a holttest ellopásának gyanúját is csak táplálta volna. Amíg a keresztfeszítés szokásban volt, addig pogány környezetben sem lehetett mutogatni. Legtöbbször figyelmen kívül hagyják azt az egyszerű tényt, hogy egy több mint négy méter hosszú leplet csak összehajtogatva lehetett őrizni. Ezért nem vette észre mindenki, aki csak megnézte, a rajta levő képet is. Később fontos jelentősége lesz majd a lepel összehajtásának.

A számunkra homályba vesző kezdeti időszak egyik tanúja lehet talán az a levél, amelyet *Szalamiszi Epiphanius* püspök írt 393-ban *Jeruzsálemi Jánosnak* (53). A Jeruzsálem közelében levő Anautha (Anablatha) egyik templomának bejáratánál látott egy leplet, talán Krisztusnak vagy valamelyik szentnek (*quasi Christi vel Sancti cuiusdam*) a képével. Felháborodottan letépte - azzal a megjegyzéssel, hogy az jó lenne halotti lepelnek egy szegény számára. A lepelnek tehát elég nagynak, a rajta levő képnek elmosódottnak kellett lennie. Vajon mi volt ez? Krisztus halotti leplének másolata (54)? Az eset mindenképpen bizonyítja – akárcsak a Zsidók evangéliumának egyik töredéke, mely szerint Jézus a főpap egyik szolgájának ajándékozta a szindont –, hogy a lepel megléte abban a korban egyáltalán nem elképzelhetetlen (55).

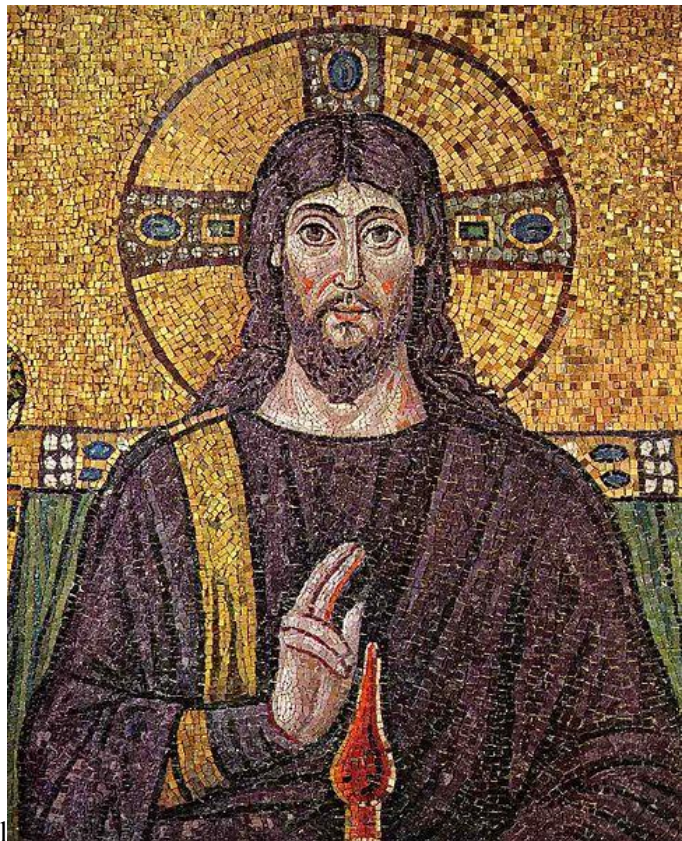
Krisztus-képek Nyugaton a konstantini fordulattól kezdve

A nyugati egyházban a 3. század elejétől kezdve ismeretesek Krisztus-ábrázolások. Ezek fiatalnak, rövid hajúnak és majdnem mindig szakálltalannak mutatják. A zsidó Jézus egész bizonyosan nem lehetett ilyen.

A fiatalság itt istenségének jelképe. Egész világos ez Junius *Bassus* (meghalt 359-ben) híre szarkofágja esetében, ahol Krisztus, a világ bírása mint kisfiú trónol a szakállas Péter és Pál apostol között (56). Egész bizonyosan nem törekedett portrészerű hűségre az – a ritkábban előforduló – ábrázolás sem, amely filozófusként állítja elénk Jézust.

A 4. századtól kezdve azonban egyre jobban elterjed egy portrészerű Krisztus-kép: ezen Krisztus szakállas, s középen kettéválasztott, vállig érő haja van. Ez az ábrázolás hamarosan mellképként is, azaz a portré tipikusan római formájában is elterjed: így fordul elő a Comodilla-katakombában és a Coemeterium Maius-ban. A tematika, amellyel kapcsolatban a kép többnyire megjelenik, összhangban van a konstantini fordulattal: Krisztus uralkodói tartásban áll vagy trónol, a kép gyakran a törvény átadásának (*traditio legis*) jelenetét ábrázolja.

A 6. századig megtaláljuk a szakálltalan Krisztus-képet is, de egyre gyakrabban vállig érő hajjal, mint például bizonyos fontos ravennai mozaikokon.

Részlet a ravennai mozaikból

A Szent Szabina híres, fából készült díszkapuján (amelyen a Megfeszítettnek egyik legrégibb ábrázolása látható az 5. századból) valamint a ravennai S. Apollinare Nuovo főhajójának mozaikképein szakálltalan és szakállas Krisztus-képek következnek sorban egymás után.

Péter, Jézus és Pál a díszkapun

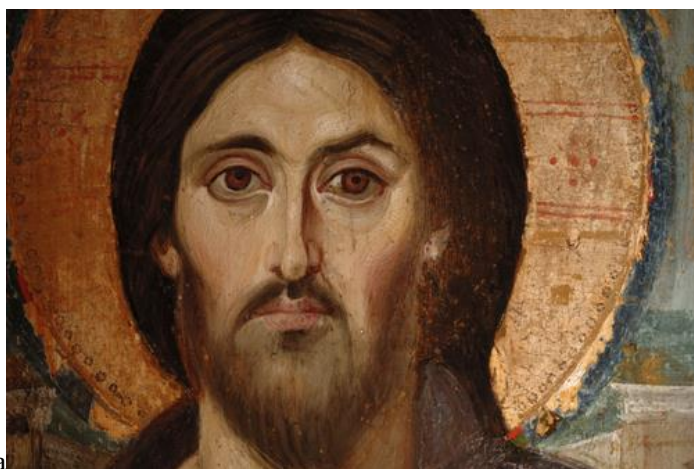
H. Pfeiffer meggyőző magyarázatot talált erre: a nyilvános működését ábrázoló jelenetekben Jézusnak nincs szakálla, ami utalás isteni természetére. Szenvedésében és megdicsőülésében viszont szakállal ábrázolják, ami utalás emberi természetére. Ezen kívül felfedezett olyan részleteket, amelyek valószínűvé teszik az ábrázolásnak a torinói lepeltől való (közvetett) függését. Egyelőre nincs általánosan elfogadott álláspont arra vonatkozólag, hogy honnan ered a nyilvánvalóan portrének tekintett Krisztus-kép. A számtalan antik portré között összetéveszthetetlenül egyedi. Annál feltűnőbb, hogy fő vonásaiban megegyezik a torinói leplen látható arccal. Ez a tény magyarázatra szorul. A 6. században kézzelfoghatóvá válik mindez.

Krisztus-képek Keleten

A szentképek, kiváltképp a Krisztus-képek régóta heves viták tárgyát képezték, elsősorban Keleten. E viták legfontosabb okai – bár gyakran szerepet játszottak bennük politikai szempontok is – a krisztológiai ellentétek voltak. A képrombolási küzdelem III. Leó császár 730. évi rendeletével érte el véres csúcspontját. Az utolsó, Keleten és Nyugaton egyaránt elismert egyetemes zsinat, a II. Nikaiai Zsinat (787) megengedhetőnek nyilvánította ugyan a képeket és tiszteletüket, a határozatnak azonban csak 843-ban tudott véglegesen érvényt szerezni III. Mihály és anyja, Thedóra. Ennek emlékért őrzi máig az ortodoxia ünnepe nagyböjt első vasárnapján. Korábbi időből brutális rombolások miatt alig maradt meg valami. De ami megmaradt, annak nagyon nagy jelentősége van.

Krisztus-képek I. Jusztinianosz korából

Viszonylag sok Krisztus-kép maradt Jusztinianosz (527-565) korából. Uralkodása idején a birodalomhoz tartoztak távoli vidékek is, amiket a későbbi képrombolás érintetlenül hagyott. Első helyen azokat a Krisztus-képeket kell említenünk, amelyek két, Jusztinianosz alatt (548/9-ben) felszentelt ravennai templomban találhatók. Az ott láthatók sok régebbi Krisztus-képtől eltérően a körpajzsszerű *imago clipeata* típusához tartoznak. Ilyen formában helyezték el a légiók harci jelvényein a Császár képmását. Még messzebbre vezet két nagyobb és szokatlan részletekkel ábrázolt Krisztus-kép, amelyek egyidősek lehetnek a Szinai-hegyen lévő Szent Katalin-kolostorral, amelyet Jusztinianosz 548-ban alapított.

A Szent-Katalin kolostor Jézus ábrázolása

Ezek félreismerhetetlen hasonlóságot mutatnak a torinói leplen látható képpel. A bazilika apszisában levő Krisztus-képen a haj, akárcsak a torinói leplen, simán, egyenletesen omlik a vállra. Hasonló ábrázolás eddig aligha létezett. A híres enkausztikus Krisztus-képen, amely minden bizonnyal a császári műhelyből származik, és amely talán a császár ajándéka volt, az arcnak - a legújabb mérések eredményei szerint – ugyanolyanok az arányai, mint a torinói leplen lévő arcnak. Különösképpen feltűnő az arc figyelemreméltó aszimmetriája: a bal orca szemmel láthatóan erősebb. Ugyanez látható egy ezüstvázán levő és itt reprodukált Krisztus-medálián, amely a 6. századból, Emeszából való (nem messze Edesszától).

Az arcnak ugyanez az aszimmetriája gyakran kiemelve vagy stilizálva - megfigyelhető a 9. századtól kezdve olyan Krisztus képeken is, amelyeknek valamilyen módon közük volt a császári udvarhoz: így a Hagia Szofiában valamint a bizánci befolyás alatt álló normann királyi templomokban. És mindig a bal orca erősebb, akárcsak a torinói leplen. Nyilvánvaló, hogy ezt az igazi Krisztus-kép ismertetőjegyének tartották. A bizánci aranyérmeken levő apró Krisztus-képek – amelyek legkorábban 690 körül készülhettek, nagyobb

számban pedig a képrombolási küzdelem befejezése (843) utáni időkből maradtak fenn – szintén világos megegyezést mutatnak a torinói leplen levő arccal, s a hasonlóság néhány kép esetében feltűnő részletekre is kiterjed (57). Ebben az időben Bizáncban az edesszai Krisztus-képet tartották az igazinak. Az első értesülés erről a képről Jusztinianosz idejéből való.

Az edesszai Krisztus-kép

Edessza (a mai Ufra Törökországban) a Mezopotámia északi részén fekvő kicsiny Oszroéné királyság fővárosa, 165-ben került római uralom alá. A kereszténység korán megjelent ezen a vidéken. A 3. századtól kezdve Edessza a legfontosabb szír püspökség, amely teológiai és missziós központ, de egyben a krisztológiai viták gyújtópontja is.

Az edesszai Krisztus-kép

525-ben egy hatalmas árvíz Edessza nagy részét megsemmisítette. Trónra lépése után I. Jusztinianosz egyik első intézkedése a városnak és erődítményeinek helyreállítása volt. 544-ben a perzsák megostromolták Edesszát. *Evagriosz* azt írja egyháztörténetében, hogy amikor már majdnem vesztve volt minden, előhozták a nem emberkéz alkotta Krisztus-képet, és így mentették meg a várost (58). Ez az első említése a híres képnek, amelyről *Evagriosz* feltételezi, hogy olvasói már tudnak róla. Jusztinianosznak ifjabb kortársa volt a szír, de ortodox *Evagriosz*, akit később a császári udvarban

nagyon tiszteltek. Egyháztörténete kitűnő forrásnak tekinthető annak ellenére, hogy Evagriosz kedvelte a csodás magyarázatokat.

A megmenekülést feltehetőleg csak a lakosság egy része, a képeket tisztelő görögök tulajdonították a képnek. Az edesszai képet és a tőle függő képeket legendák koszorúja veszi körül. Edessza állítólagos első keresztény királyával, V. *Abgar*ral (Kr. u. 4-7 és 13-50) hozzák kapcsolatba. Az *Abgarlegenda* legrégebbi változatában azonban Jézusnak csak egy oltalmat nyújtó leveléről van szó, amit már *Euszebiosz* is említ „Egyháztörténet”-ében (1,13). Egy későbbi (400 körüli) változat szerint Abgar követé képet festett Jézusról, és ezt aztán elrejtették. Ma jó okunk van arra, hogy a legendás formát másodlagosnak tartsuk.

Ernst von *Dobschütz* az edesszai képet és a tőle függő ún. *acheiropoítákat* (nem emberkéz alkotta képeket) vizsgálva megállapítja: „Fontos az a körülmény, hogy a változatok sokfélesége helyett a legenda épp a főpontban formáinak csaknem teljes megegyezését mutatja”. Mindig arról van szó, hogy „nem emberkéz alkotta”, hanem „lepelbe takart arc lenyomata... ami a lehető legtökéletesebb biztosítéka a portrészzerű pontosságnak” (59). A kép mindig frontális. Majdnem mindig csak az arcot ábrázolja, egyáltalán nem látható a nyaknak még a kezdete sem (ellentétben a szokásos római portréval). Mindig Jézus „nedves” arcának lenyomata. Meglepő a megegyezés bizonyos adatokkal, amelyeket a torinói lepellet kapcsolatban ma már bizonyosan tudunk. A kép leplen felfedezhető kép; nem kézzel csinálták; úgy jött létre, hogy a lepel valakinek a testével érintkezett. A különbségekről – itt csak az arc, ott egy holttest kettős képe – még szó lesz. Csodás képek és szobrok egyébként vannak másutt is: ilyen például a trójai *Palladion*, amely az égből szállt alá vagy az epheszoszi *Artemisz*-szobor (*ApCsel* 19,35). Ezzel szemben viszonylag racionális magyarázat az, hogy: a kép nedves arclenyomataként keletkezett. Később felmerül a kérdés: nem azon a benyomáson alapult-e ez a magyarázat, amelyet a kép a nézőre tett.

Amikor az edesszai képet átvitték Konstantinápolyba (944), a kétségkívül edesszai hagyományokat felhasználó ünnepi prédikációban arról volt szó, hogy a képet az 544-es ostrom alatt természetfölötti sugallatra a városkapuban befalazva találták meg (60). Tekintettel a szentképekkel kapcsolatos, gyakran véres összetűzésekre, semmi hihetetlen nincs abban, hogy egy Krisztus-képet biztos helyen rejtegettek. Edessza lakossága meglehetősen tarka-barka volt: a szírek és örmények többnyire monofiziták, a perzsák nesztorianusok voltak. A képek tisztelete egyedül a kalkedóni dogmát valló görög kisebbségen belül volt meg. De ők adták a helyőrséget. Ezért bizvást szóba jöhetett, hogy a képet az erődítményben rejtsék el. A képet – ha nem is természetfölötti módon, mindenesetre váratlanul – akkor találhatták meg, amikor újjáépítették az erődítményeket. Az erről szóló beszámolóban

sok legendaszerű elem van, például az, hogy a kép előtt még akkor is égett a lámpás. Az ezzel egyidejűleg előkerült „cserép” (*keramosz, keramidion*) a rajta levő Krisztus-képpel, annak a Szíriában is elterjedt szokásnak felel meg, hogy a városkapukon oltalmat adó domborműveket helyeztek el. A keramoszt még később is együtt emlegetik a képpel.

A háború kimenetele szempontjából döntő jelentősége volt Edessza 544-ben történt megvédésének a perzsákkal szemben, akik Antiochiát már elfoglalták. Jusztinianosz egész bizonyosan hallott a várost megmentő Krisztus-képről. Aligha tudjuk ma elképzelni, mit jelenthettek akkoriban az olyan képek, amelyekről azt gondolták, hogy Isten oltalmát ígérk, avagy éppenséggel magukban megtestesítik. Példaként megemlíthetjük a szövetség ládáját, a Konstantin-féle labarumot, a kamuliai Krisztus-képet, amelyet *Herakleiosz* császár (610-641) magával vitt a hadjáratba. Ezért az edesszai kép, amely így kiállta a próbát, mintául szolgálhatott a Szinai-hegyen levő kolostor Krisztus-képeihez (a kolostor építéséhez Jusztinianosz alig négy évvel később fogott hozzá), valamint az ugyancsak ez idő tájt felszentelt ravennai templomok Krisztus-képeihez. Annál is inkább így lehetett, mivel mind a kolostor, mind Ravenna olyan elsőrangú hadászati pont volt, amely különösképpen rászorult az isteni oltalomra. Csak így válik érthetővé e képek nagyfokú megegyezése és a torinói leplen levő képhez való viszonyuk, amivel még foglalkoznunk kell.

Az edesszai kép előkerülése után is titokzatos marad. Aranyládában őrzik olyan helyiségben - az Adytonban -, amely nem közelíthető meg bárki számára, s a láda - bizonyos kivágásban - csak az arcot hagyja szabadon, amelyet drága kendők takarnak el. A kép „nem azért van, hogy nézzék, hanem imádják”. Csak a metropolita cserélheti a kendőket kétszer a nagybőjt idején. Nedves szivaccsal megérinti a leplet, majd az így megszentelt vízzel meghinti a népet (61). Meghatározott személyeknek azonban lehetőségük kellett legyen arra, hogy a leplen levő képet mintául használhassák „igazi” Krisztus-képekhez. Máskülönben érthetetlen volna egyrészt azoknak a képeknek nagyfokú megegyezése, amelyek kifejezetten az edesszai képpel voltak kapcsolatban (és a melyeket később magának az eredetinek tartottak), másrészt ezek megegyezése a torinói leplen lévő arccal. Vonatkozik ez a genovai örmény templomban levő képre, a római S. Silvestro in Capite templom képére (amely jelenleg a Vatikán Matild-kápolnájában található) valamint a Veronika-kép egyik régi másolatára, amely az Il Gesù templomban van Rómában. Néhány kép, így a genovai és a Matild-kápolnabeli kép esetében ez a megegyezés kiterjed még a kép odaerősítésére szolgáló lyukakra is.

A szakáll alakjának eltéréseit a képre helyezett maszkok okozták, amelyek a képet csak bizonyos kivágásban engedték látni. Pfeiffer a következőképpen

magyarázza e maszkok eredeti szerepét: a halotti leplen levő képet nagyon nehéz kivenni a képet alkotó foltok halványsága és kontúrnélkülisége miatt, főképpen pedig azért, mert a kép negatív (amit csak a fényképezés jóvoltából ismertek fel). Jóval határozottabbnak látszik a kép, ha maszkot tesznek rá. E maszkok formája nyilvánvalóan nem volt mindig azonos. Evvel magyarázhatók a szakáll eltérő formái (egy- vagy kétsúcsú). Nem kevésbé fontosak azok a másolatok, amelyek ereklyetartóban mutatják az edesszai képet. A láda, melyet gyakran rombuszmintázattal ábrázolnak, fekvő téglalap alakú, ami portré esetében fölöttébb szokatlan; középütt, köralakú kivágásban látható az arc, mindig frontálisan, többnyire teljesen külön, vagyis a nyak nélkül, többnyire egyszínű, szépiabarna háttér előtt, mely hasonlít a torinói lepel színére. Különösen fontos egy ikon a Szinai-hegyen álló kolostorban. Témája az edesszai kép átadása Abgar királynak: a kép egy fekvő téglalap alakú „törülköző”, a közepében Krisztus arca. Abgar VII. (*Bíborbanszületett*) *Konstantin* vonásait viseli, miként érméken levő képek bizonyítják (62). Az ő uralkodása alatt vitték át az edesszai képet Konstantinápolyba (944). Az ikonból így megtudhatjuk, hogyan képzeltek el akkoriban az ereklyetartóban őrzött mandiliont (magyarázatát ld. alább).

Az olyan képeknél, amelyek Krisztus alakjának csak a felét ábrázolják, mint például a Szinai-ikon, vagy egy jelenet keretein belül mutatják, a megegyezés mindig csak az arcra érvényes. Itt elsősorban a rossanoi és sinopei bíborkéziratokban található képeket vagy az utolsó vacsorát ábrázoló ezüstpaténákat kell megemlíteni, amelyek mind a 6. századból valók (63). Ez megerősíti azt, hogy az edesszai képen csak az arc volt látható.

Az edesszai kép Konstantinápolyban

Edessza 639-ben az arabok kezére került. Háromszáz év múlva Bizánc a makedón dinasztia alatt ismét megerősödött, az iszlám világbirodalom viszont külön államokká esett szét. Amikor elérkezett a századik évfordulója az ortodoxia ünnepének, amelyen a képrombolók feletti győzelmet ünnepelték, meg akarták szerezni az összes Krisztus-kép szent ősmintáját a császárváros számára. A bizánciak előrenyomultak Edesszáig. 943-ban körülzárták a várost. Hosszas tárgyalások után mégis lemondanak a város bevételéről, szabadon engednek muzulmán foglyokat, az edesszai keresztények tekintélyes kártérítést kapnak, azzal a feltétellel, hogy a város védői kiadják a Krisztus-képet (64). A kép a mozlimok számára is szent volt: ha nem is mint kép, de mint Jézus által használt lepel, amit ezért ereklyeként tiszteltek. Az arab *mindil* (lepel) illetve a szír *mandil* szó a szent kép kedvelt elnevezésévé lesz a görögök körében. A szírek még ma is mandilának nevezik (ahol az a szó után álló „névelő”). A görögök a *mandilion* szóban ezt a szót vették át elgörögösített formában.

Arab és szír történészek is beszámolnak az eseményekről. 944. augusztus 15-én a mandilion megérkezett a császárvárosba. Nagy ünnepségek után a Hagia Szofia oltárára helyezték. Azután eltűnt a Bukoleon-palota Pharosz kápolnájában, s éppoly megközelíthetetlen lett, mint Edesszában. Előbb azonban „alaposan megsejmeltek” a császári hercegek és más előkelőségek (a császár maga beteg volt). A krónikás *Szimeon* mester (Logothetész) beszámolója a leplen levő kép egyetlen leírása, amely a bizánci korból származik. E leírásnak rendkívül nagy jelentősége van ama kérdés szempontjából, hogy azonos-e az edesszai kép és a torinói lepel. A látvány kiábrándító volt. A hercegek azt mondták, hogy *semmit sem vagy valamilyen arcot* látnak. A császár sógora, Konstantin felismerni vélte *szemeket és füleket* (65). A rejtély megoldását váratlanul a torinói lepel közvetlen vizsgálata hozta meg 1978. október 8-án. Aki pontosabban meg akarja nézni a leplet, és ezért egészen közel megy hozzá, az alig lát belőle valamit. Az arcot csak kb. két méter távolságról lehet felismerni (66). Ennek oka a leplen levő kép egyedülálló fizikai természete. A képnek ez a szokatlansága és furcsasága lehetett az oka annak, hogy nyilvánosan sohasem mutogatták. Hogy egyáltalán megőriztek egy ilyen leplet, annak magyarázata csak olyan hagyomány lehet, amely egészen az eredetig megy vissza.

A lepel vizsgálata 1978-ban

A torinói leplen levő kép, kontúrnélkülisége következtében, még ma is valamiképpen a nedvesség benyomását kelti. Így alakulhatott ki az az elképzelés, hogy a kép Krisztus nedves arcának lenyomata. Csalódik, aki csak a torinói lepel közismert fotónegatívját ismeri. A fényképfelvétel nemcsak a világosságviszonyok megfordítását eredményezi, hanem a kontrasztok felerősödése következtében a kép élesebb is lesz.

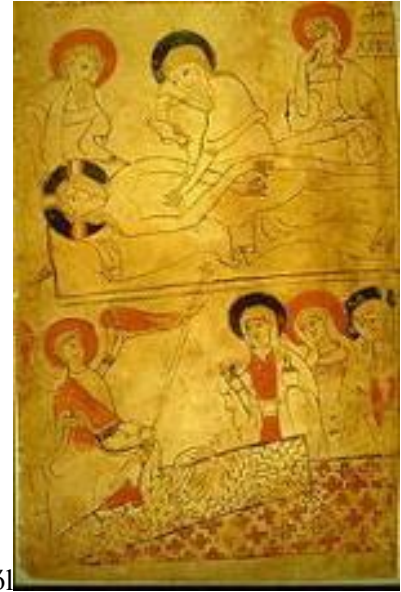
Egy ellenvetés, amely továbbvezet

A torinói lepel egy holttest képét mutatja, az edesszai kép csak az arcot mutatta, mégpedig nyitott szemekkel, miként a másolatokból erre következtetni lehet. A megoldás abban a figyelemreméltó - és mind az edesszai korszak, mind Konstantinápoly esetében bizonyított - körülményben rejlik, hogy a leplet *tetradiplon*nak (66) nevezték: Vagyis kétszer négyrét, tehát nyolcra összehajtva feküdt az aranyládában. Ha ugyanígy hajtjuk össze a torinói leplet, akkor az arc a hajtogatással keletkező nyolc mező egyikének épp a közepére kerül. Az összes ilyen mezőnek ugyanaz a – portrék esetében szokatlan – fekvő téglalap-formája van, amely az edesszai kép régi másolatain látható. John P. Jackson, az amerikai Colorado Springs-ben az elméleti fizika professzora, modern eljárásokkal kimutatta a torinói leplen a régi hajtogatások nyomait (67).

Megerősíti ezt az edesszai kép alighanem legrégibb, fenn maradt másolata, a lateráni Sancta Sanctorum kápolnában őrzött Megváltó-kép. Ezt már 753-ban *acheropitán*nak (nem emberi kéz művének) nevezik. Ez az edesszai képpel való szoros kapcsolatra utal. A 13. század óta egy gazdagon díszített ezüstlap alatt őrzik a (rossz állapotban megmaradt) képet. Ugyanaz a fekvő téglalap-formája van, mint az edesszai kép későbbi másolatainak, s e forma megfelel az összehajtogatott torinói lepel egynyolcadának. Közepén van egy kivágás Krisztus arca számára. A mai kép a 12. századból való pótlás. Egészen lent egy ajtó van beépítve az ezüstlapba. Ezt a nagyhéten kinyitották a „lábmosáshoz” (68). Beavatottak nyilván tudták, hogy a Krisztus lenyomati képét mutató leplen más is volt, nem csak az arc.

A 12. századból vannak erre bizonyítékok: ebben az időben egyszer minden bizonnyal kivették a mandiliont a ládából. Mert Jézus holttestét kezdik ugyanolyan vagy hasonló helyzetben ábrázolni, ahogy a torinói leplen látható. Korai példa erre egy freskó a Nis melletti Nereciben (1164-ből) és egy 1192-ből származó, Budapesten őrzött imakönyv egyik rajza, amely teljesen meztelennek ábrázolja a holttestet (69).

A sok *epitaphiosz-kendőn* – amelyeket ortodox istentiszteleteken az eukharisztia ünneplésénél vélumként használtak – szintén rajta van Jézus holttestének képe, s sokszor megdöbbentő módon megegyezik a torinói leplen látható képpel. Különös figyelmet érdemel egy freskó, amely az Athén melletti Kaiszeraniban van. Ez a nagypénteki istentisztelet egyik jelenetét ábrázolja: diakónusok a vállukon végigviszik a templomon az *epitaphiont* Jézus holttestének képével, majd leteszik a *taphoszra*, sírra (70).

Részlet a budapesti imakönyvből

Figyelemreméltóak a *fájdalmak férfijáról* Nyugaton csakhamar elterjedt képek, amik magát Jézus meztelen testét ábrázolják. Amennyire lehetséges, a kezek tartása itt is megfelel a torinói leplen látható kéztartásnak. Joggal mondja H. Belting, aki e képeket összegyűjtötte és kommentálta, hogy „magyarázatot igényelnek”, hiszen a szenvedéstörténetben nincs semmi, amihez kapcsolni lehetne ezeket (71). Sajnos Belting csak mellékesen jegyzi meg ezt. Nem lehet kétséges, mivel magyarázhatók ezek az oly váratlanul megjelenő képek. És itt is szem előtt kell tartani, hogy a torinói lepel mint halotti lepel nem függhet a művészeti stílusfejlődéstől.

Az edesszai kép összes régi másolatai élőnek ábrázolják Jézust. A torinói lepel viszont halotti lepel. Ez is megmagyarázható. A ládában összehajtogatott leplen senki sem láthatta, hogy halotti lepel. A torinói lepel ma ismert fotónegatívjain a szemek csukottnak mutatkoznak ugyan, magán a leplen viszont nyitottnak látszanak, akár egy élő esetében. Ezért a homlokon levő, feltűnő, fordított „3”-as alakú foltról sem ismerték fel, hogy az vérnyom (márpedig az). Többnyire stilizált haj tincsnek (vagy szimbolikus jelnek) ábrázolták, mint a ravennai mozaikokon, számos bizánci Krisztus-képen, néhány érmén is.

A mandilion Franciaországba vezető útja

A negyedik keresztes hadjárat katasztrófája (1204) után a mandiliont többé nem említik Konstantinápolyban, holott sok ikonon ábrázolják, és a *keramosz*-szal, a Krisztus-képet ábrázoló cseréppel együtt hozzátartozik a templomok festményeihez: a kupola dobján egymással átellenben vannak, a *mandilion* az oltár fölött. Most viszont felső sarkainál felerősített, redőkben aláhulló lepelként ábrázolják Krisztus képével (a nyugati Veronika-képhez hasonlóan), ellentétben a biztos forrásokból ismert eredeti ábrázolásmóddal,

amely táblára simán kifeszítve mutatta a mandiliont. Ez a változás jele annak, hogy milyen mély cezúrát jelentett az 1204-es katasztrófa.

A mandilion további története szempontjából döntően fontos kérdés, hogy hol és milyen módon őrizték abban az időben.

Ezzel kapcsolatban sok szövegre hivatkoznak a történészek. Figyelmen kívül hagyják azonban, hogy „sokszorosítással” is számolni kell (a hozzáérítéssel nyert ereklyék révén). Nem szabad mindig a (mai) torinói lepelre gondolni, valahányszor *szindonról* vagy *szudáronról* történik említés. Kritikus óvatosságra van szükség még akkor is, ha arról van szó, hogy kép van rajta. Többek feltételezésével ellentétben a Bukoleon palota sértetlen maradt az 1204-es fosztogatáskor (72). A palotát a főparancsnok, *Monferrati Bonifác* szállta meg, mivel az a megválasztandó „latin császár” rezidenciájának volt kiszemelve. Bonifác, aki barátja volt *Fülöp* sváb királynak és közeli rokonságban állt a keresztes hadjáratokban részvevő államok főnemességével, azt remélte, hogy őt fogják megválasztani. Bonifác azonban túl hatalmas volt a velenceieknek. Ezért *Flandriai Balduint* választották meg, Bonifácnak pedig meg kellett elégednie Tesszalonikével (73). Másfél évszázaddal később Lirey-ben bukkan fel az a lepel, melynek a mandilionnal való azonosságában ma már aligha lehet kételkedni. Hogyan juthatott annak a Charny Gottfriednak birtokába, aki 1353-ban a lirey-i apátsági templomot alapította?

El kell vetnünk azt a korábban gyakran képviselt nézetet, hogy a mandilion először Besanconba került, és innen lopták el 1349-ben, amikor leégett a katedrális. Ott először 1523-ban történik említés halotti lepelről (74). Az pedig a torinói lepel elülső nézetének másolata volt. Még inkább bizonyító ereje van annak a ténynek, hogy Besancon sohasem támasztott igényt a lepelre, noha azt alig néhány évvel az állítólagos lopás után már ki is tették közszemlére Lirey-ben, később pedig épp a besanconi bíróság előtt tárgyaltak egy jogvitát a lirey-i kanonokok és Charny Margit között (75).

Figyelmet érdemel viszont I. *Wilson* hipotézise (76). A templomosok rendjének két utolsó főméltóságát 1314-ben – két évvel a rend szégyenletes feloszlata után – Párizsban máglyán elégették. Egyikük egy bizonyos Charney Gottfried volt. A rend ellen felhozott vádak között szerepel az is, hogy a lovagok titkos rítusokon „bálványt”, egy szakállas férfiarcot imádnak. A templomos Charney átjátszhatta családja egyik tagjának ezt a bálványt, amelyben Wilson a mandiliont látja. Itt nem foglalkozhatunk részletesen Wilson érveivel. Ellenük szól az, hogy a templomosok perének jegyzőkönyveiben a bálvány csak mellékes szerepet játszik. Ráadásul nagyon sokféleképpen írják le, hol fekete macskákkal, hol női képekkel szerepel együtt stb. A lovagokból kínzással kicsikart vallomások nem sokat

bizonyítanak. Sokkal valószínűbb a másik, legalábbis részben okmányokkal dokumentált út.

A konstantinápolyi latin császár hamarosan csődbe jutott, és elvesztette minden hatalmát. Ezért pénzzé tették a még meglevő kincseket. II. Balduin egy levele, amit 1247 júniusában írt IX. Lajosnak, négy olyan ereklyét említ, amelyet a császár eladott a francia királynak (77). Hármat ki is emel közülük. Ezek: a *sancta spinea corona* (= szent töviskorona), a *magna portio vivificae crucis* (= az életadó kereszt nagy darabja) és a *sancta toella tabule inserta*. Mi lehetett ez? A későlatin *toella* pontosan megfelel a *mandilionnak* (törülköző). Hogy valóban erről van szó, arra Dobschütz joggal következtet ebből a kiegészítésből: *tabule inserta*. A 945-ös ünnepi prédikációban ugyanis az hangzik el, hogy Abgar, Edessza királya „táblára húzta fel a vásznat”, és arannyal fedte be (78). Eszerint: „táblára felhúzott szent törülköző”. Ebből következtetni lehet arra, hogy milyen lehetett az edesszai kép, amikor Konstantinápolyba került.

Ezt a *toellát* soha többet nem említik későbbi párizsi ereklyelistákon (79). Ha azonos a mai torinói lepelletel, akkor Charny urainak birtokába kellett jutnia. Ezeknek figyelemreméltó kapcsolataik voltak a királyi házzal. Charny Gottfriednek, a lircy-i templomalapítónak a nagyapja állítólag Jean de Joinville, champagne-i főasztalnok, IX. Lajos barátja és keresztes hadjáratainak krónikása volt. Lajos dédunokája, Jó János (1350-1364) állandó pénzzavarai ellenére hatalmas összeggel (12.000 aranytallér = 54 kg arany) váltotta ki ezt a Charny-t az angol fogságból (80), és megtette Franciaország zászlósurának. Még szokatlanabb dolog az, hogy egy 120 frankos évjáradékkal (amely hamarosan 180 frankra, vagyis 97,2 kg aranyra emelkedett) ő is hozzájárult annak a templomnak és apátságnak a finanszírozásához, amelyet Gottfried építeni akart. Valamilyen személyes érdeklődés lehetett tehát benne e templom iránt. Összeillik ezzel az, hogy Gottfried kijelentette: a leplet *liberaliter sibi oblatam* (bőkezű adományként) kapta (81).

A királynak és az akkori vita többi részvevőjének magatartása bizonytalanságot árul el a furcsa ereklyével kapcsolatban. Az aranyláda, amelyet Robert de Clari még látott, nyilvánvalóan nem jutott el Lirey-be. Mi volt tulajdonképpen ez a kendő (pannus) a furcsa képpel? Az igazi Krisztus-képet másképp képzeltek el - a Veronika-kép mintájára. A pápa a püspök heves tiltakozása ellenére továbbra is engedélyezi ugyan, hogy a leplet köztiszteletre tegyék, de ilyenkor meg kell mondani, hogy az nem az igazi lepel (*verum sudarium*). Erről azt hitték, hogy Rómában van (82). Charny urai is *repraesentatio sudarii*ról, a lepel másáról beszélnek egy 1418-as letéti okmányon. Másrészt egy francia király, I. Ferenc még 1516-ban is

fogadalmat tesz, hogy gyalog elzarándokol ehhez a *szudárium*hoz, amely közben Chambéry-ba került.

Az olyan ereklyékkel kapcsolatban, amelyek valódisága bizonytalan volt, akkoriban két kritériumot ismertek: a csodát és az istenítéletet. Csodák állítólag már akkor is történtek, amikor az edesszai képet átvitték Konstantinápolyba. Arcis-i Péter azt állítja: Lirey-ben embereket bíztak meg, hogy csodákat színleljenek. Istenítéletek gyanánt elsősorban a tűzpróbák voltak szokásban. Rómában volt is egy „*tűzzel kipróbált szudárium*”.

A torinói leplen még ma is láthatók egy ilyen tűzpróba nyomai: 4x4 égési folt, amelyek régebbiek, mint azok az ismert sérülések, amelyek a chambéry-i kápolnában 1532-ben támadt tűzvész alkalmával keletkeztek. A szabályosan elrendezett 4x4 kiégett lyuk olyan, mintha szándékosan okozták volna piszkavassal. Akárhogy is volt, Lirey-ben nagy jelentőséget tulajdonítottak ezeknek a kiégett lyukaknak. Hiszen egy zarándokemléktárgy, amely a torinói lepel első kiállítására (1357) utal, és amely egyszersmind a kettős képnek is első ábrázolása, erősen felnagyítva mutatja ezeket az égési nyomokat. Az ólomból öntött emlék készítésének idejét pontosan ismerjük Charny Gottfried és hitvese, Jeanne *de Vergy* címere jóvoltából. Margit, az utolsó Charny, 1418-ban azt írta, hogy nagyapja tűzzel („*par feu*”) szerezte meg a leplet: utalás a tűzpróbára?

Margit nyilvánvalóan meg volt győződve az ereklye valódiságáról. Amikor 1418-ban az angolok végigdúlták Észak-Franciaországot, a lirey-i ereklyét a család váraiban helyezték biztonságba. Margit mindent visszaadott, csak a halotti leplet nem – jóllehet ismételt bírósági ítéletekkel kötelezték erre, és ki is közösítették. 1452-ben Szavojai Lajos hercegnek, Szent Lajos király egyik leszármazottjának adta. Annak felesége, Anna a Lusignan-házból származott: ők ciprusi királyok voltak, akik még mindig a rég elveszett Jeruzsálem királyainak nevezték magukat. A leplet Chambéryban, a szavojai hercegi rezidenciában nevezik azután először „Megváltónk, Jézus Krisztus halotti leplének” (*Sindon Salvatoris Nostri Jesu Christi*). Ez az elnevezés megfelel mind a tárgynak, mind az Újszövetség Jézus temetéséről szóló beszámolóinak. Így vezetnek vissza a történeti kutatások ismét az exegetikai kérdésekhez. Hogy ezt az igényt komolyan kell venni, azt csak a mi korunkban lehetett bebizonyítani.

1578-ban a halotti lepel Torinóba került, amely a Szavojával kapcsolatban álló Piemont székvárosa volt. Innen származik ma használatos neve. A leplet azután II. Umberto, az utolsó olasz király (meghalt 1983. március 18-án) adományozta végrendeletileg a pápának.

Nincs még egy régészeti tárgy, amely ilyen sok és ennyire különböző problémák elé állítja az utókort; de olyan sincs, amelyről – a sok tisztázatlan kérdés ellenére is – ennyit tudnánk. Csak átfogó együttműködéssel juthatunk

el a lepel tárgyszerű megítéléséhez. Itt sok mindent szükségképpen csak erősen lerövidítve tárgyalhattunk vagy egészen el kellett hagynunk. A szerző a III. résszel kapcsolatban köszönettel tartozik jó néhány szakterület tudósának: különösképpen I. Wilsonnak, aki elsőként képviselte azt az első pillantásra oly merésznek látszó hipotézist, miszerint a torinói lepel azonos az edesszai képpel illetve a mandilionnal; K. H. *Dietz* történelem-professzornak (Würzburg) és Dr. G. *Niebling* történésznek (München); G. *Egger* művészettörténelem professzornak (Bécs), aki az első ösztönzéseket adta ezen a szakterületen, H. *Belting* professzornak (München), főképpen pedig H. *Pfeiffer* SJ professzornak (Róma); továbbá W. K. *Müller* orvostanárnak (Wiesloch), L. *Fossati* SDB-nek (Torino); R. *Köbert* SJ orientalisztika-professzornak (Róma); Dr. N. *Heutger* numizmatikusnak (Hildesheim) és R. *Schnackenburg* szentírástudomány-professzornak, aki a *Biblische Zeitschrift*ben lehetőséget adott e terjedelmes tanulmány első közzétételére.

ZÁRÓSZÓ A TORINÓI LEPEL JELENTŐSÉGÉRŐL

Különböző felekezetekhez tartozó keresztények egyszerűen abban látják a lepel értékét, hogy rajta van Jézusnak, az emberré lett örök Igének a képe. A hitben bizonytalanok számára a lepel egyszersmind út a történeti Jézushoz. Az exegéta számára alkalmat adhat arra, hogy a „Jézusra irányuló kérdésnél” kritikusan felülvizsgálja a szövegek kezelésének és a történeti valóság rekonstrukciójának módszereit. Minden okunk megvan rá, hogy erről a kérdésről elgondolkozzunk. A torinói lepel példáján mintaszerűen megnyilvánul, hogy lehet történeti magja még az olyan, teológiai indíttatású szöveghelyeknek is, mint amilyen Jn. 19,34.

A halotti lepel nem bizonyítéka (a szó modern értelmében) Jézus feltámadásának, miként túlságosan leegyszerűsítve némelyek mondják. Mindenesetre nehéz elképzelni, hogy a lepel birtokunkban lehetne, ha Jézus nem támadt volna fel. A lepel megőrzése nem gondolható el az „üres sír” nélkül, amit ma nem ritkán apologetikus legendaként intéznek el. John A. T. Robinson ezzel kapcsolatban azt mondta az 1978-as torinói kongresszuson, hogy a lepelrel kapcsolatban ugyanolyan helyzetben vagyunk, mint a legelső tanúk. Számukra is két különböző dolog volt „látni” és „hinni”.

A halotti lepel különleges módon a mi korunk ajándéka. A legmodernebb tudomány és technika eszközeivel csak mi tudtuk komolyan megvizsgálni valódiságának régi problémáját. S a Megfeszítettnek a leplen annyira idegenül ható képét, csak mi láthatjuk úgy, ahogy azt a fényképezés megfejtette számunkra.

JEGYZETEK

- (1) CHEVALIER, U.: *Étude critique sur l'origine du Saint Suaire de Lirey-Chambéry-Turin*, Paris, 1900. - Erre a fontos forrásgyűjteményre is a szerző több pontban támaszkodik, mint a szemelvényes magyar fordítás lábjegyzetei feltűntetik. Újabb történeti összefoglaló munka: DUBARLE OP, A-M.: *Histoire ancienne du linceul de Turin jusqu'au XIIIe siècle*, Párizs, O.E.I.L., 1985, 175 l.
- (2) BRAUN OP, F. M.: *La sépulture de Jésus*, in: *RB* 45 (1936) 34-52; 184-200; 346-63. Ua.: *Le Linceul de Turin et l'Évangile de Jean*, in: *NRTh* 66 (1939) 900-935; 1025-46; 67 (1940) 322kk.
- (3) Így KERTELGE, K. in: *Rückfrage nach Jesus*, Freiburg, 1974, (QD,63); SCHÜRMANN, H.: *Jesu ureigener Tod*, Freiburg, 1975, 16.
- (4) Vö. 3. jegyzet: *Rückfrage nach Jesus*. Ld. erre vonatkozólag a vitát Jézus „legsajátabb szavairól”, „legHITELESEBB tetteiről” valamint arról, hogy előre látta-e halálát és tulajdonított-e neki üdvözítő jelentőséget stb. Az utóbbi kérdésről ld. SCHÜRMANN: „Wie hat Jesus seinen Tod bestanden und verstanden?”, in: *Jesu ureigener Tod*, 16-65.
- (5) A fontosabb irodalom: *La S. Sindone*, Ricerche e Studi della Commissione di Esperti nominata dal' Arcivescovo di Torino, Card. Pellegrino, Torino, 1976; *La Sindone Ja Scienza*, Atti del II. Congresso Internazionale di Sindonologia, Torino, 1978; Atti 111, Bologna, 1981; HELLER, J. H. - ADLER, A. D.: A chemical investigation of the Shroud of Turin, *Canad. Soc. Forens. Sc. Journal* 14 (1981) 81-103; SCHWALBE, L. A. - ROGERS, R. N. (Los Alamos National Laboratory): *Physics and Chemistry of the Shroud of Turin*, *Analytica Chimica Acta* (Amsterdam) 135 (1982) 3-49; JUMPER, E.J.- ADLER, A. D. - JACKSON, J. P.- PELLICORI, S. F. - HELLER, J. H. - DRUZIK, X.: *A comprehensive examination of the various stains and images on the Shroud of Turin*, *Archeological Chemistry* (American Chemical Society) III (1984) 447-476; a *Sindon* (Centro Internazionale di Sindonologia, Torino, 1959-) és a *Spectrum* (Indiana Center for Shroud Studies, Nashville, USA, 1981-) című folyóiratok.
- (6) Ld. erről a *Das Grabtuch von Turin, Forschungsberichte und Untersuchungen* című könyvem (Frankfurt, 1955, angolul: Milwaukee, 1957) bevezető fejezetét. A jelen összefoglalás I-II. részével kapcsolatban a következő szakembereknek tartozom köszönettel: Dr. M. *Frei* kriminalistának (meghalt 1983. január 14-én), P. L. *Baima Bollone* igazságügyi orvostan-professzornak (Torino), John H. *Hellernek* (New England Institute, Egyesült Államok), Alan D. *Adler* vegyésznek (West Connecticut State College, Egyesült Államok), *Egger* (Bécs) és *Pfeiffer* SJ (Róma) művészettörténet-professzoroknak, Dr. *Kindlernek*, a Tel Aviv-i Haaretz Múzeum igazgatójának valamint darmstadti kollégáimnak, *Kreher* professzornak (szerves kémia) és *Gnauck* professzornak (infravörös-spektrográfia). Általános áttekintést ad: BULST, W.: *Das Grabtuch von Turin, Zugang zum historischen Jesus? Der Stand der Forschung*, Az ehhez tartozó kiegészítő füzet: *Das Turiner Grabtuch, Die neuen Forschungen: Physik, Chemie, Pollenanalyse, Immunbiologie, Textilanalyse, Bibelwissenschaft, Geschichte*, Karlsruhe, 1983; *Some considerations on the genesis of the body image on the Turin Shroud*, kézirat újabb szakirodalmi utalásokkal, 1986.
- (7) Vö. 1. jegyz. - *Chevalier* további publikációira vonatkozólag ld. BULST: *Grabtuch*, 1955, 135; THURSTON SJ, H.: *The Holy Shroud and the Verdict of History*, Month 101 (1903) 17-29 és másutt; J.M. *Baumgarten* 1903-ban a *Historisches Jahrbuch*-ban „elsőosztályú temetésről” beszélt a torinói lepelrel kapcsolatban. A képek szerinte „nem egyebek, mint festmények” (319-343).

- (8) DELAGE, Y.: **Le Linceul de Turin**, Revue Scientifique, 4. sorozat, 17 (1902) 683-687. Ld. erről: WALSH, 3.: **The Shroud**, New York, 1963, 92-111.
- (9) Enrie felvételeinek leírása: ENRIE, G.: **La S. Sindone rivelata dalla fotografia**, 2.kiad., Torino, 1938. Német fordítás: Karlsruhe, 1939.
- (10) Ld. ezzel kapcsolatban az 5. jegyzetet. **Report on the Shroud of Turin** (Boston, 1983) című könyvének 36. oldalán Heller professzor több mint 50 természettudományos diszciplínát sorol fel, amelyek csupán a torinói lepelrel kapcsolatos természettudományos adatok értékelése szempontjából lényegesek.
- (11) A kriminalisztikában és a természettudományban egyaránt használatos ragasztócsíkokról ld. FREI, M.: **Atti 1978**, 191 és HELLER és ADLER: i. m., 82kk.
- (12) RAES, G.: Rapport d'Analyse du tissu, iri: L. S. Sindone (1976) 79kk.
- (13) FREI, M.: Il passato della Sindone alla luce della palinologia, **Atti 78**, 191-200; Identificazione e Classificazione dei nuovi Pollini della Sindone, **Atti 81**, 277-284; **Nine Years of Palinological Studies on the Shroud**, *Spectrum* 3 (1982) 3-7; BULST, W.: **The Pollen Grains on the Shroud**, *Spectrum* 10 (1984) 20-28. Dr. Frei összefoglaló művének amerikai közzététele 1983 januárjában bekövetkezett váratlan halála miatt késik.
- (14) BARBET, P.: **Les cinque plaies du Christ**, Étude anatomique et expérimentale, Paris, 1935; **La Passion de N. S. Jésus-Christ selon le chirurgien**, 9. kiad., Issoudon, 1949, 1977; Német fordításban: **Die Passion Jesu Christi in der Sicht des Chirurgen**, Karlsruhe, 1953. Nagyon elgondolkodtató az, hogy a torinói lepelrel kapcsolatos vitában a rangos orvosok sokasága mennyire egységes álláspontra jutott. Itt csak néhányukat említhetjük meg, akik saját publikációkkal állást foglaltak. Tekintettel arra, hogy a téma sajátossága miatt különös jelentősége van az igazságügyi orvosszakértők véleményének, elsősorban őket említhetjük meg: P. L. Baima Bollone (Torino); 3. Bela.; G. Judica-Cordiglia (Milano); T. Lerga-Luna (Saragossa); L. Lopez Gomez (Valencia); G. Romanese (Torino); további orvosok: G. Borelli (Genova); R. Buckiin (Los Angeles); G. Casefli (Fano); L. Gedda (Róma); H. Mödder (Köln); E. Morano (Vercelli); S. Rodante (Torino); P. Scotti (Genova); M. Wedenissow (Milánó); D. Willis (Litton, Anglia). Részletesebb bibliográfiai adatok, in: BULST, W.: **Das Grabtuch von Turin**, Karlsruhe, 1978; FOSSATI, L.: **Breve Saggio critico di Bibliografia e di Informazione sulla S. Sindone**, Torino, 1978. A szerző számára ugyanilyen fontos volt azoknak az orvosoknak az egybehangzó véleménye, akikkel a torinói lepelrel kapcsolatos három évtizedes munkájában együtt dolgozott. Néhány név fel van tüntetve a **Das Turiner Grabtuch** című könyv bevezető fejezetében (Frankfurt, 1955). Egyetlen orvossal sem találkoztam, aki ismerte a torinói leplet és a rajta levő képet mesterséges produktumnak tekintette volna. J. Blinzler egy bizonyos Hans Naberre hivatkozva próbálta elutasítani az orvosok véleményét. Ez a Naber azt olvasta ki a leplen lévő képből, hogy Jézus nem is halt meg a kereszten. Blinzler szerint ez „világosan megmutatja, mennyire bizonytalanok és szubjektívek azok az ismeretek, amelyeket orvosok próbáltak a leplen lévő képből kiolvasni” (*Klerusblatt* 35/1955/156). Csakhogy Naber nem orvos; vendéglátóipari képzettsége van. Különböző álnévek mögé rejtőzve, s tekintélyes szakmai címeket tulajdonítva magának, próbálta meg újból és újból elhitetni a világgal értelmetlen teóriáit, s ebből megpróbált pénzt is csinálni. 1972-ben a stuttgarti Tartományi Bíróság VIII. számú Nagy Büntetőkamarája „folytatólagos csalás büntette” miatt kétévi szabadságvesztésre ítélte. A per folyamán kiderült, hogy Naber volt az egyetlen tagja „A Krisztus Halotti Leplét Kutató Nemzetközi Alapítvány”-nak, melynek „elnöke” is volt, és amelytől folyamatosan jövedelme volt. Annak idején én közöltem a bírósággal, hogy azok az orvosok, akikre Naber képtelen állításait alapozta, kitalált személyek voltak. Komolytalan dolog tehát Naberre (= Berna =Reban) hivatkozni, bár ez, sajnos, még mindig előfordul.
- (15) HELLER, 3. H. - ADLER, A. D.: **A chemical investigation of the Shroud of Turin**, *Canad. Soc. Forens. Science Journal* 14 (1981) 8kk.

- (16) *Sindon* 23(1981) 5kk.
- (17) Heller professzor (New England Institute, Egyesült Államok) személyes közlése.
- (18) *Sindon* 24 (1982) Skk.
- (19) WILSON, I.: **The Turin Shroud**, London, 1978, 58; Német fordításban: **Eine Spur von Jesus**, Freiburg, 1980, 87.
- (20) JUMPER-ADLER-JACKSON-PELLICORI-HELLER-DRUZI, ld. 5. jegyz.
- (21) HELLER, I.: **Report on the Shroud of Turin**, Boston, 1983, 200kk.
- (22) HELLER - ADLER: **A chemical investigation**, 95.
- (23) HELLER: i m., 209.
- (24) MCCRONE, W.: **Light Microscopical Study of the Turin Shroud**, *The Microscope* 28 (1980) 3-4. sz. - Ld. ehhez még Heller és Adler kritikáját, vö. a 15. jegyz. R. Kreher a szerves kémia professzora a darmstadti műegyetemen, felületesnek és elhamarkodottnak ítélte McCrone munkáját; Heller és Adler tanulmányát viszont szolidnak és megbízhatónak.
- (25) JACKSON, J. P. (Colorado Egyetem) - JUMPER, E. J. (Air Force Institute of Technology), ERCOLINE, W. R. (US Air Force Academy): **Three dimensional Characteristic of the Shroud Image**, IEEE 1982, *Proceedings of the International Conference on Cybernetics and Society*, 1982. október, 559kk; TAMBURELLI, G.: Nuovi sviluppi nell'Elaborazione dell'Immagine Sindonica, **Atti 78**, 173kk. HELLER: i. m., 15k, 20kk, 40kk.
- (26) FILAS, FJ.: **The Dating of the Shroud of Turin from Coins on Pontius Pilate**, kézirat, 1980; WHANGER, A.D. - WHANGER, M.: **Polarized Image Overlay Technique: A new Image Comparison Method and its Application**, *Applied Optics* 24 (1985) 766; HARALDICK, R.: **Analysis of Digital Images of the Shroud of Turin**, Virginia Polytechnic Institute and State University, 1983; HEUTGER, N.: **Prokuratormünzen auf dem Turiner Grablinnen**, *Biblische Zeitschrift* 28 (1985) 105k.
- (27) Ld. a 14. jegyzetet.
- (28) A szinoptikusoknál szereplő *szindón* szót többnyire vászonlepelként értelmezik, amely ruhadarabként is szolgált (így Mk 14,51), és halottat is takartak bele. Vö. Zsidók evangéliuma: **Hebrierevangelium** (HENNECKE—SCHNEEMELCHER: **Neutestamentliche Apokryphen**, 1., 108). Ugyanilyen értelemben használják a megfelelő héber *szadin* szót. Néhány zsidó temetkezési szövegben még az „egy” számnév is előfordul a szadinnal kapcsolatban: „egy” szadin (**Jer. Talmud**: Kil IX, 32b). A szindón szó, miként Blinzler hangsúlyozza, jelenthet természetesen anyagot is. Ám Jézus temetésével kapcsolatban a szónak ez a jelentése fölöttebb valószínűtlen. Blinzler megkísérli azt is, hogy a zsidó temetkezési szövegekben mindig többes számban előforduló *takrikin* szót is bepólyázási elméletének szolgálatába állítsa. Ennek azonban semmiféle alapja nincs a szövegekben. A takrikin a halott öltözékét jelöli. Ez hosszú ingből, nadrágból, felső ruhából, övből és fejfedőből állt (és áll); férfiaknál ehhez hozzájön még a használhatatlanná tett imaköntös. Ennek bizonyítékai: „Bestattung” 111, 3 in: **TRE**, V., 740. Ezzel szemben az *othonia* szó, elsősorban az orvosi szóhasználatba, jelenthet vászon pályát, de használatos általános értelemben mindenféle fajtájú és nagyságú vászonholmi jelölésére is. Ezzel magyarázható, hogy az *othoniát* egy egész sor bibliamagyarázó azonosítja a *szindón*nal: így pl. *Szent Ágoston*, *Cornelius a Lapide*, *Vaccari*, és legújabban *Feuillet* (**Atti 78**, 239). Én magam a kongresszuson vitába szálltam ezzel az értelmezéssel. A „pólya” jelentését valószínűvé teszi mind a Jn. 11 ,44-ben szereplő *kheiraival* való párhuzam, mind a *deó* ige, mely mindkét helyen előfordul. Maga a *szudáron* szó sem annyira egyértelmű, mint ahogy elsőpillantásra látszik. Jövevényszóként előfordul az arámiban is, és ott nagy leplet is jelenthet, mint a Rut 3,15 magyarázatában (**Targum Jonathan** Ruth 3,15). Feltűnő, hogy bizonyos latin leánynyelvekben a halotti leplet a szudáronból származó szóval jelölik, így például a franciában: *suaire*. Ugyanígy arról sincs általánosan elfogadott elképzelésünk, hogyan kell

elgondolnunk húsvét reggelén a leplek helyzetét (Jn 20,5). Főképp az *eisz hena tolon* kifejezés okoz nehézséget. Ld. erről SCHNACKENBURG: **Johannes evangelium**, III., 366k. Így tehát egyedül a Jézus temetésére vonatkozó evangéliumi szövegekből nem meríthetünk döntő bizonyítékot sem a torinói lepel mellett, sem ellene. Csak akkor kapunk világos képet, ha nagyobb mértékben figyelembe vesszük a zsidó temetkezési irodalmat.

(29) Erre példa: „A hagyományt továbbadó közösség nem tudott mást, csak azt, hogy Jézus holttestét kiadták, és hogy Arimateai József eltemette” (PESCH, R: **Markusevangelium**, II., 515). Ld. még Schnackenburg óvatos fogalmazását: **Johannesevangelium**, III., 350. De tisztán történelmileg nézve is nagyon valószínűtlen lenne, hogy az ősegyházat nem érdekelte volna Jézus szenvedésének története és temetése. És erre vonatkozólag értesülések szerzésére is volt lehetősége, mondjuk, Arimateai Józsefen vagy olyan papokon keresztül, akik hívők lettek (ApCsel 6,7).

(30) **Atti 78**, 265kk. *Robinson*, az egykori woolwich-i anglikán püspök, aki most ismét az Újszövetség professzora Cambridge-ben, sokakat meglepett előadásával, elsősorban azokat, akik ismerték régebbi könyveit. Helier 180 fokos fordulatról beszél, i. m. 49.

(31) HEINTZE, VON H.: **Römische Portrats**, Darmstadt, 1974.

(32) Ld. erről: BULST, W.: **Grabtuch** 1955, 62kk; BARBET, P.: **Passion**, 147; Német fordításban: 184-208; GOMEZ, LOPEZ: *Estudio medicolegal de la herida del Costado de Cristo*, **LSS**, 27k.

(33) STAUFFER, E.: *Der Stand der neutestamentlichen Forschung*, in: **Theologie und Liturgie**, Kassel, 1952, 54.

(34) A lepel pontosabb vizsgálatánál feltűnik, hogy a jobb kar, a leplen levő képen pedig a bal (mivel az oldalak felcserélődnek, lévén a kép egyfajta lenyomat) jóval hosszabbnak látszik, mint a másik. Dr. Barbet anatómiai vizsgálataival kimutatta, hogy a lepelnek ott be kellett gyűrődnie. Különben nem érintkezhetett volna az oldalsebbsel. Ha viszont kisimítják a leplet, akkora jobb kar szükségképpen hosszabbnak látszik, mint a hal. BARBET, P.: **Passion** 153k; Német fordításban 191kk.

(35) JUSTINIAN: **Dig.** 48,24,1kk

(36) J. Blinzler mindent megtett, hogy bebizonyítsa: a *deó* ige „begöngyölést” is jelenthet. Két helyet idéz, mindkét példája eléggé erőltetett. Az első: Ter 38,28 (LXX). Itt Perc és Szerách születéséről van szó, akik ikrek. Az elsőszülöttnak vörös fonalat „kötnek” a kezére - nem azért, hogy abba begöngyöljék, hanem hogy megjelöljék vele, mint elsőszülöttet. A második hely: **Ilias** 17,290: a trójaiak az elesett Patroklosznak szíjat (és nem kendőt) „kötnek” a lábára, de nem azért, hogy belecsavarják, hanem hogy azzal vonszolják. Ugyanezt teszi majd Akhilleusz Hektor holttestével. A *deó* ige a Biblia, az Újszövetség és a Septuaginta valamennyi helyén kivétel nélkül mindenütt „kötést”, „kötözést” jelent, de sehol sem jelent „begöngyölést”. Vö. BLINZLER, *Klerusblatt* 35 (1955), 159.

(37) BLINZLER, J.: **Grablinnen**, 22. Ld. még: KOCH SJ, A.: *StZ* 157 (1956) 417.

(38) Vö. BULST: **Grabtuch**, 1955, 80kk. KRAUSS, S.: **Talmudische Archaologie**, II., Leipzig, 1911, 544; KLEIN, S.: *Tod und Begrabnis in Palastina zur Zeit der Tannaiten*, Berlin, 1908, Legújabbban: *Bestattung* 11, in: **TRE**, V., 735kk.

(39) NACHMANIDES: *Torat h-Adam, hosa'ah*; MÖLLIN, J.: *Sefer Maharil, Liqqutim* 87a; az idézet **TRE**, V., 741-ből való. LAMM, M.: **The Jewish Way in Death and Mourning**, New York, 1966, 15, 38, 244. - LAVOIE, B. B. - LAVOIE, G. R. - KLUTSTEIN, D. - REGAN, J.: **The Body of Jesus was not washed according to the Jewish Burial Custom**, *Sindon* 30 (1981) 19-29.

40) **Schabbat**, 23,5

(41) ADAMNANUS: **De locis sanctis**, *CSEL* 39 (1898) 229.

- (42) BAGATTI, P. B. - MILLIK, J. T.: Gli scavi del „Dominus flevit” (Monte Olivetto), 1., **La necropoli del periodo romano**, Jerusalem, 1958, 23. kép. Padkás teknőszerű sírok egyébként voltak már a vaskorban is Palesztinában (Bestattung 11, **TRE**, V., 735).
- (43) Ld. a 26. jegyzetet. - BULST, W.: Grabtuch (1955), 206. jegyzetében matematikai magyarázatok találhatók arra vonatkozólag, hogy milyen hatása lehet annak, ha a lepel helyzete eltér a vízszintestől. A vízszintestől való 10 fokos eltérés esetén a torzítás ezen a helyen 1,5 % alatt, 15 fokos eltérésnél 3,4 % alatt marad, vagyis gyakorlatilag alig észlelhető. Igazi torzítások csak akkor jöttek volna létre, ha a leplet pólyákkal rákötözték volna a testre. „Meg voltak kötözve” viszont a „kezek és a lábak”, miként a leplen lévő kép is megerősíti (a kezek a csukló fölött). Teraszos teknőszerű sírnál nem is volt szükség ilyen becsavarásra.
- (44) BLINZLER, 3.: **Grablinnen**, 31. Így vélekedett már BRAUN, 3. StML 63 (1902) 405.
- (45) BARDTKE, H.: **Die Handschriftenfunde vom Toten Meer**, Die Sekte Von Qumran, Berlin, 1958, 42.
- (46) FILAS SJ professzor (Loyola University, Chicago): egyelőre csak egy körlevél formájában jelent meg, amelyet a kutatásban résztvevők kaptak meg.
- (47) Jeromosnál: De vir. ml 2 (HENNECKE-SCHNEEMELCHER: **Neutestamentliche Apokryphen**, I., 108). Figyelernreméltó, hogy a *szindon* szó ugyanolyan értelemben szerepel, mint Jézus temetésének szinoptikus leírásaiban. Hogy akkoriban nagyra értékelték az olyan kendőket, amelyeket köztiszteletben álló személyek használtak, ezt mutatja az ApCsel 19,12 is: azokat a kendőket, amelyeket Pál munka közben használt, betegeknek tették rá.
- (48) **Atti 78**, 275.
- (49) Vö. 5. jegyz.
- (50) BELTING, H.: Die Reaktion der Kunst des 13. Jahrhunderts auf den Import von Reliquien und Ikonen, in: **Ornamenta Ecclesiae**, Kunst und Künstler der Romanik (a Schnütgen-Múzeumn kiállítása), Ill. kötet, Köln 1985, 173.sk. 1.
- (51) A torinói lepel összes ismert másolatáról L. Fossatiadott áttekintést, in: *Shroud Spectrum International*, 1984/12-13. Az illusztrációk világosan megmutatják, mennyire különböznek mindezek a másolatok magától a torinói lepeltől.
- (52) Három lyuk van ezért azon a lemezen, amely Szent Pál sírját fedi Rómában. Vö. KIRSCHBAUM SJ, E.: **Die Graber der Apostelfürsten**, Frankfurt, 1957, 36a tábla.
- (53) Szent Jeromosnál: Ep. 60, *CSEL* 54, 411. I. Lfl. HOLL, K.: **Gesammelte Aufsätze zur Kirchengeschichte**, IL, Der Otten, Tübingen, 1928, 351kk.
- (54) Ld. PFEIFFER SJ, H.: **The Shroud of Turin and the Face of Christ.. The Incident of Anablatha**, *Shroud Spectrum International* 1983/9, 7kk.
- (55) Figyelembe kell itt venni Arculph gall püspök zárandokbeszámolójának H. Pfeiffer által végzett újabb vizsgálatát (P. GEYER szerk.: **Itinera Hierosolymitana**, *CSEL* 38, 325kk). Arculph 670 körül járhatott Jeruzsálemben, és ott láthatott egy *lintheament* magának az Úrnak a képével (*ipsius Domini figura*). Mindenesetre abban az időben voltak leplek, amelyeken rajta volt Jézus egész alakja.
- (56) GRABAR, A.: **Die Kunst des frühen Christentums**, München 1967, 273. kép. - HINZ, P.: **Deus Homo**, Das Christusbild von seinen Ursprüngen bis zur Gegenwart, 1., Berlin, 1973, 63. kép.
- (57) MORONI, M.: L'ipotesi della Sindone quale modello delle raffigurazione artistiche del Cristo Pantocrator; Conferma numismatica, in: **La Sindone**, Bologna, 1981, 137kk. - PKG, III., 103d kép: egy érme 945-ből, azaz edesszai képnek Konstantinápolyba való átvitele utáni évből.
- (58) DOBSCHÜTZ, E.V.: **Christusbilder**, Leipzig, 1899, loskk.
- (59) DOBSCHÜTZ: i. m., 137 l.
- (60) DOBSCHÜTZ: i. m., 110kk.
- (61) DOBSCHUTZ: i.m., 146k., 163k., 146.

- (62) WEITZMANN, K. et alu: **Die Ikonen**, Freiburg, 1982, 121., 28. tábla. - WEITZMANN, K.: **The Mandyion and Constantine Porphyrogennetos**, Cahiers Archéologiques 11 (1960) 163-184.
- (63) DE LA FERTE, E. C.: **Byzantinische Kunst**, Freiburg, 1982, 70kk, 52-54. tábla, 568. és 569. képek. - GRABER, A.: **Die Kunst im Zeitalter Justinians**, München, 1967, 202kk.
- (64) DOBSCHÜTZ: i. m., 149kk.
- (65) SZIMEON MESTER (Logothétész): Amjales, 52, Bonn, 1938, 750 l., (Corp. Script. Hist. Byz.). - A legtöbb keleti mandilion-ábrázoláson fülek is láthatók, amelyek sokszor különös módon aszimmetrikusak, mint ahogy magának a leplen levő képnek a szemlélésekor is ez a benyomása lehet valakinek. A torinói arc ismert fotonegatívján füleket nem lehet felismerni.
- (66) Így szerepel már az *Acta Thaddeiben* is (6. század): „Egy *tetradiplont* adtak oda neki (Jézusnak)”. Ő pedig belenyomta (*entüpoó*) a képét a *szindónba*, és odaadta Ananiásnak. Vö. DOBSCHÜTZ: i. m., 182 l. - Amikor a mandiliont átvitték Konstantinápolyba, az ez alkalomból mondott ünnepi prédikációban ez hangzott el: „Adtak neki egy *rhakosz tetradiplont*, s ő beletörölte tiszta és isteni arcát”. DOBSCHÜTZ: i. m., 48 l. Ugyanez a *tetradiplon* elnevezés szerepel Georgiosz *Kedrenosz* történeti „szinopszis”-ában (PG, 121, 344kk).
- (67) JACKSON, 3. P.: **Foldmarks as a historical record of the Shroud of Turin**, *Shroud Spectrum International* 11 (1984) 6-29.
- (68) GRISAR, H.: **Die römische Kapelle Sancta Sanctorum**..., Freiburg, 1908, 39kk. - Itt utalnunk kell az Abgar-legenda latin változatára, amely egy 12. századi kéziratban maradt ránk, de valószínűleg sokkal régebbi: eszerint Jézus egész alakját rányomta a vászonra. (DOBSCHÜTZ: i. m., 181kk, 224). C. *Cecchelli* utal VII. János (705-707) baldachinjára (amelyről csak rajz maradt fenn). Ezen Jézus holtteste ugyanolyan tartásban volt ábrázolva, mint ahogy a torinói leplen látható. János előkelő görög családból származott. (**La Sindone nelle ricerche moderne**, Torino, 1939, 162)
- (69) DURIC, V.J.: **Byzantinische Fresken in Jugoslawien**, München, 1976, VI. tábla. - WILSON: i. m., 183 l.
- (70) BELTING, H.: **Das Bild und sein Publikum im Mittelalter**, Form und Funktion früher Bildtafeln der Passion, Berlin, 1981, 55., 75kk, 79. képek. Már C. *Cecchelli* rámutatott arra, hogy milyen jelentőségük volt ezeknek az epitaphiosz-képeknek a torinói leple történetére vonatkozólag (i. m., 162 l.). Itt utalnunk kell egy egészen friss publikációra: GAMBER, K.: **Ein byzantinisches Prothesisbild und der spatmittelalterliche Erbarmende-Christus**, *Hermeneia* 2/3 (1985) 65.
- (71) BELTING: i. m., 142., 188., 192., 199. kép.
- (72) Így tudósít *Clari Robert*, in: PERNOUD, R.: **Die Kreuzzüge in Augenzeugenberichten**, 5. kiad., Düsseldorf, 1965, 265 l.
- (73) RUNCIMAN, ST.: **Geschichte der Kreuzzüge**, München, 1983, 897kk.
- (74) VIGNON: **Le Saint Suaire de Turin**..., 2. kiad., Paris, 1939, 105kk.
- (75) CHEVALIER: i. m., 32k.
- (76) WILSON: i. m., 194kk. Hipotézisét itt csak nagyon lerövidítve ismertethetjük.
- (77) Riant, P.: **Exuviae sacrae Constantinopolae**, 2k., Genf, 1877-1878, II., 134kk.
- (78) DOBSCHÜTZ (Riant-nal összhangban): i. m., 186. I. - DOBSCHÜTZ: i. m. 167 l.
- (79) DOBSCHÜTZ (Riant-nal ellentétben): L m., 186 l. A Riant által említett párizsi ereklyelisták közül egyik sem említi már a sancta toellát. Dobschütz lehetségesnek tartja, hogy nem Párizsba, hanem Rómába vagy Genovába (az örmények templomába) került. Az ottani „acheiropoíták” viszont - miként ma már bizonyossággal tudjuk - a torinói leple visszamenő másolatok. Ld. PFEIFFER, H.: *Shroud Spectrum International* 10 (1984) 3kk.
- (80) CORNELIUS ZANTIFLET: **Chronicon**, 254. oszlop. WILSON nyomán, i. m., 223. l.

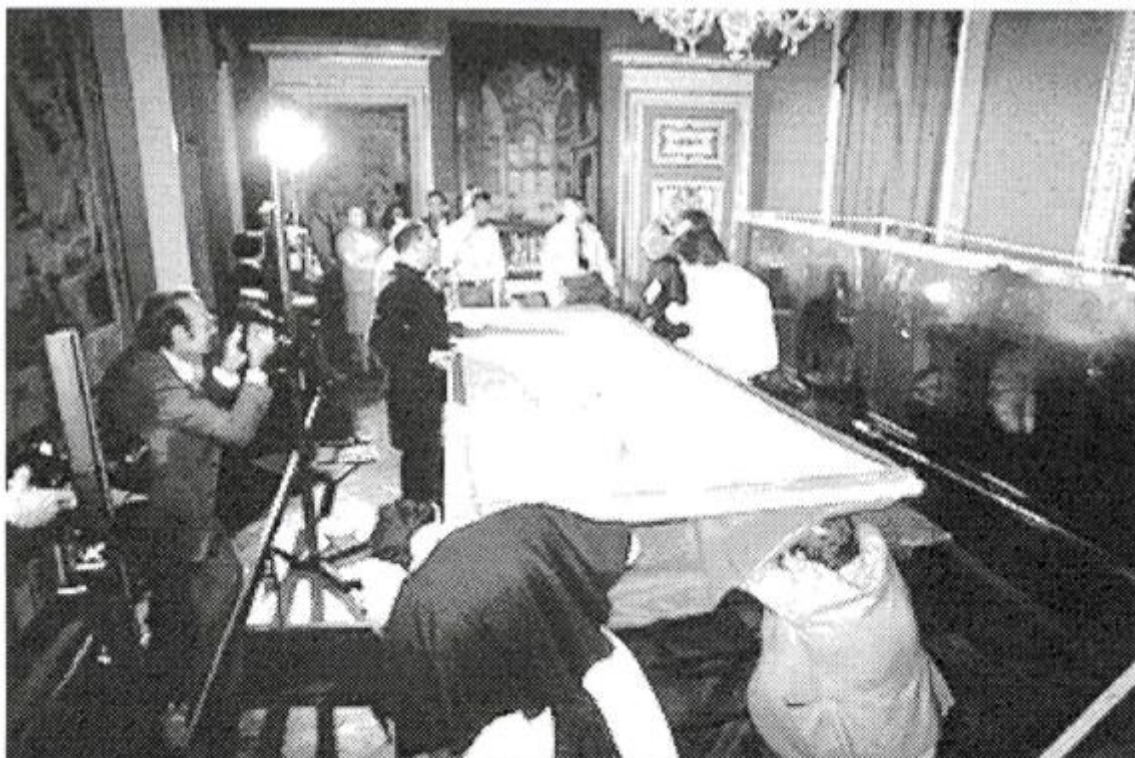
(81) A *liberaliter sibi oblatam* kifejezés először VII. Kelemen 1390. január 6-án kelt levelében szerepel. De sehol sincs említés arról, hogy kitől kapta Gottfried a leplet.

(82) VII. Kelemen pápa 1390. január 6-án (CHEVALIER: i. m., XV. 1.). - Eltekintve a természettudományos vizsgálat lehetetlenségétől, más körülmények is megnehezítették a lepel valódiságának megítélését. Miként Wilson helyesen megjegyzi (i.m., 177kk), már Konstantinápolyban is zavarba jöttek, amikor - feltehetően a 12. században - először kivették a leplet az aranyládából. A Lázár feltámadását ábrázoló képeken Lázár már a katakombákban is múmiaként bepólyálva van ábrázolva. Ezt - tévesen – Jn. 11,44 alapján képzeltek el így (ahol csak a kezek és a lábak lekötéséről, nem pedig az egész holttest bepólyálásáról van szó). Azt képzeltek, hogy Jézus holtteste is így feküdt a sírban. Ezért a ládából kivett leplet annak a lepelnak képzeltek, amelybe Jézust a keresztről való levétel után fektették, amikor kenőcsökkel és balzsamokkal bekenték (WILSON: i. m., 177k). Ma már tudjuk, hogy a holttest múmiaszerű bepólyálása, mint „zsidó szokás” egyáltalán nem létezett. Egy véres holttest eltemetésére pedig különleges előírások voltak érvényben.

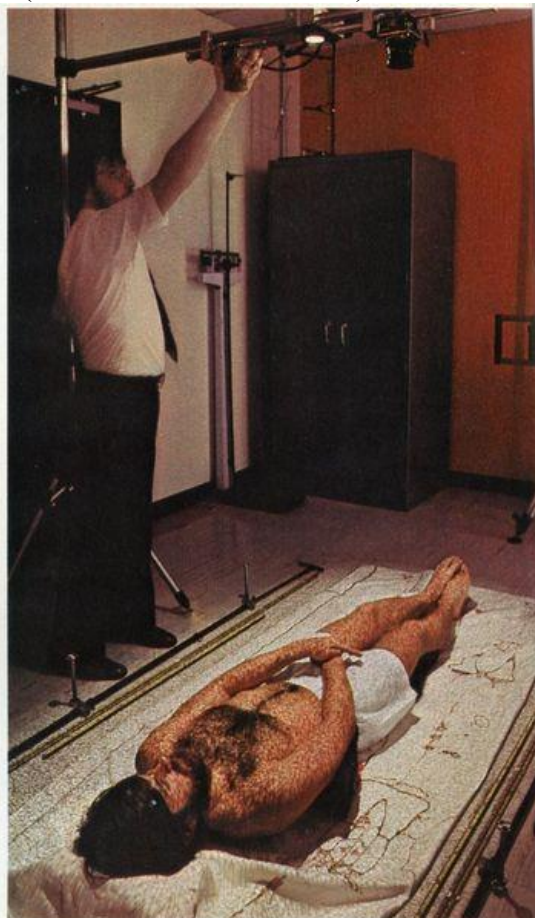
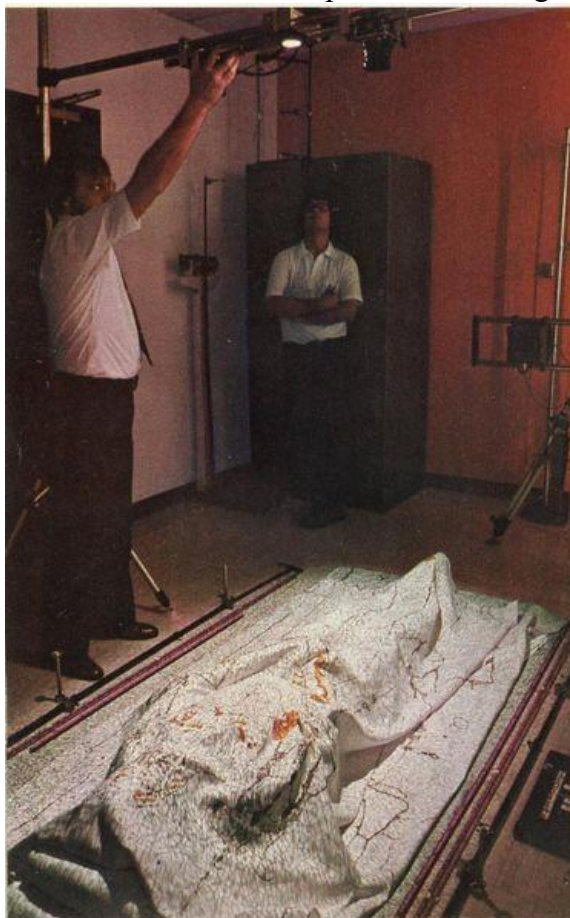
TARTALOM

BEVEZETÉS	2
I. A TERMÉSZETTUDOMÁNYOS KUTATÁSOK	5
Elvi alapok és módszerek	5
A szövetvizsgálatok újabb eredményei	6
A pollenelemzés tanulságai	6
Az orvosi és természettudományos kutatások jelentősége	9
A torinói leplen lévő vérnyomok	10
A test képe	11
„Nem emberkéz alkotta”	11
Mitől sárgultak meg a lenrostok?	12
Egy valótlán újsághír	13
A torinói leplen lévő kép harmadik dimenziója	14
A szemén talált pénzérmék legkésőbb 31-ből valók	14
Megkezdték a lepel radiokarbon kormeghatározását	15
Váratlan felismerések	15
Következtetések	15
II. KI EZ A MEGFESZÍTETT?	
EXEGÉTIKAI VONATKOZÁSOK	15
Előzetes megjegyzések	16
Exegétákkal nehéz a beszélgetés	16
Általános indíciumok	17
Egyéni indíciumok	17
A megfeszített ember temetése	18
Eltemették „a zsidó szokás szerint”	19
Jézus sírja és a régészeti felismerések	20
Legfeljebb két nap	21
További kérdések	22
III. ÚJ ISMERETEK A LEPEL	
TÖRTÉNETÉRE VONATKOZÓLAG	23
Az 1389-es feljegyzésről	23
A több mint ezeréves némaság	25
Megőriztek-e halotti lepleket?	25
Krisztus-képek a Nyugaton a konstantini fordulattól kezdve	25
Krisztus-képek Keleten	27
Krisztus-képek I. Jusztinianosz korából	28
Az edesszai Krisztus-kép	29
Az edesszai kép Konstantinápolyban	32
Egy ellenvetés amely tovább vezet	34
A mandilion Franciaországba vezető útja	35
ZÁRÓSZÓ	39
JEGYZETEK	40

KÉPMELLÉKLET

1. A lepel 1978-as vizsgálata (1978 Barria M. Schwartz)

2. Kísérletek a lepel viselkedésével kapcsolatban (National Geographics 1980)

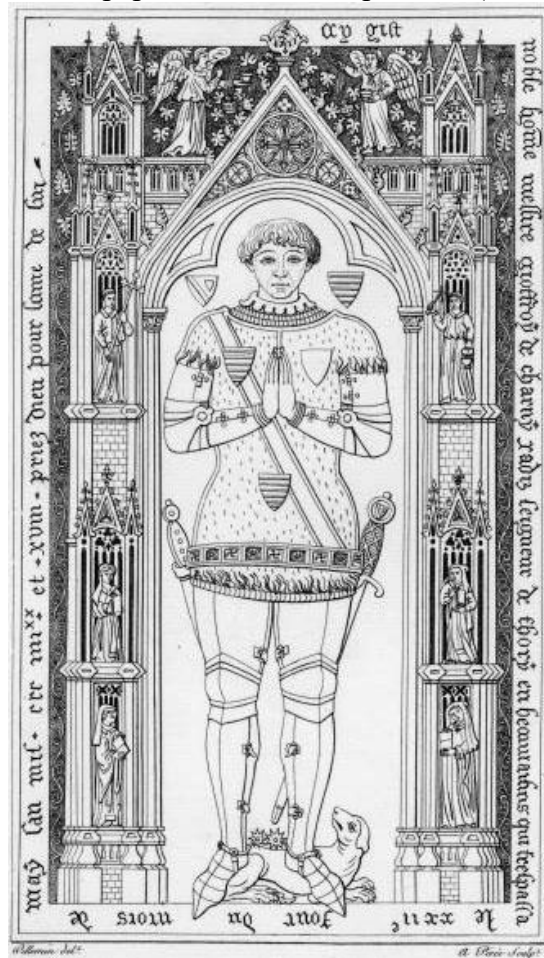
3. (A lepel nyilvános kiállítása (2013. AP/Alessandro Di Marcol)

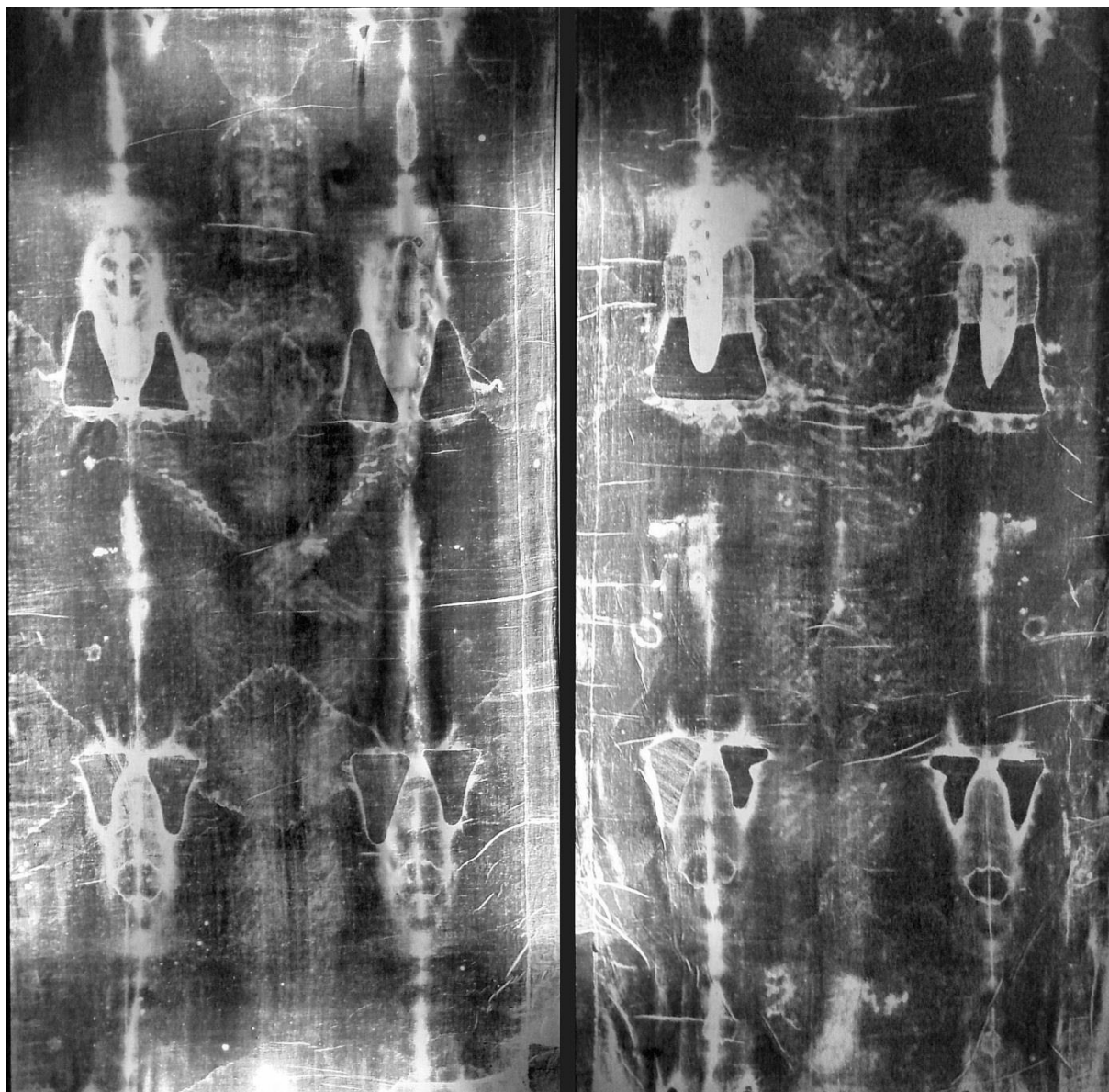
4. Tudományos előadás (2013. Guardian, Di Marcol)

5. XVI. Benedek pápa imát mond a lepel előtt (2010. AFP/GETTY)

6. Charny Gottfried (korabeli metszet, Wikipedia)

7. A lepel negatív képe

8. Korabeli sírok feltárása